

Shifting Perspectives: The Impact of Societal Views, Financial and Political Factors on the Evolution of the Housing for Older Adults in the Netherlands

Architectural History Thesis

AR1A066 - Delft Lectures on Architectural History and Theory
MSc Architecture, Technical University Delft

Eline Koes, 5732069
April 24, 2023

Tutor: H. Sennema

Abstract

This thesis examines the evolution of societal views towards older adults and their housing in the Netherlands, and how these views have shaped policies and housing typologies. The study analyses four time periods and explores the societal, economic, and political factors that have influenced the provision of housing for older adults. In this thesis, the case study of De Drie Hoven, a well-received housing complex designed in 1971 for older adults, that eventually closed due to changing policies and needs, highlights the importance of considering the dynamic nature of policies and societal views in designing housing for this population. The thesis concludes that designing housing complexes for older adults is a complex task that requires careful consideration of various factors, including societal views, financing of care, government policies, and the specific needs of the older adults themselves. However, even the most flexible designs may have limitations in meeting the changing needs and demands of older adults, as housing for this population is highly time-specific and dependent on current policies.

Keywords: Older adults, Housing for older adults, Hertzberger, De Drie Hoven, Societal views

1. Introduction

In 2022, the Dutch government introduced a new policy for older adult care called Programma Wonen, Ondersteuning en Zorg voor Ouderen (WOZO, Housing, Support and Care for Elderly). Helder, Minister voor Langdurige Zorg en Sport (Minister for Long-term Care and Sport), stated in a letter to the House of Representatives that change in the elderly care is desired, necessary, and achievable (Kamerstukken II, 29389, nr. 113, 2022). Change in the care for older adults has been a topic of concern for decades, as the country transitioned from a society where care for older adults was the responsibility of individuals to a welfare state where the national government took on this role. Over time, the policies and approaches to the care for older adults have evolved, influenced by social, economic and political factors (Mens & Wagenaar, 2009; Hendriks, 2010).

First, this thesis will dive into the question of how to address older adults, since there are various words in the Dutch language to address them. Second, this thesis explores the changes in the societal view towards older adults in the Netherlands throughout four time periods: before 1945, 1945-1963, 1963-1980, 1980-2007 and 2007-2018. Each of these periods is characterised by different policies, societal views and approaches to older adults and their housing. According to Van Twist, Chin-A-Fat and Schram (2016), the societal view on older adults has evolved from 'sick and poor' in the 13th century to 'co-producers' nowadays. By studying these periods, the intertwinement of the societal, economic and political factors that shape the housing provision for older adults will become clear. To understand the perspectives of each period, this thesis will analyse newspaper articles from the different time periods.

The housing complex 'De Drie Hoven' for older adults will serve as a case study to highlight how societal, economic and political factors affect the success of a project. The complex, designed in 1971 by Herman Hertzberger, reacts to the desires and needs of the older adults. Internationally this complex was seen as the most controversial facility for older adults in Europe, as Herzberger defied almost all conventional approaches to design for older adults to create a unique and exciting environment for growing old (Goldenberg, 1981). The building was well-received and praised for the high level of social interaction among the residents and the autonomy the residents were given (Van Zuylen, 1975; Van Heuvel, 1975). However, in 2012 the building is partly demolished and in 2017 it closed its doors due to changes in policies and the evolving needs of older adult care (Amstelring, n.d.). Breuer et al. (1991) investigated four possibilities for the future of the complex. These four possibilities were discussed and eventually the decision to close the facility was the best option according to the board of directors of the Amstelring, because of the mayor impact of a renovation on the residents (Amstelring, 2017). The case study illustrates how a well-received project that suited the needs of the older adults from then, is not suitable for the current needs and demands of the older adults.

This thesis will investigate how different factors influence the housing that is available for this population and what this tells about the way society views and treats their older adults. The hypothesis for this thesis is that the design of housing complexes for older adults is highly time-specific and dependent on current policies. As societal views and policies towards older adults and their housing change, the needs and expectations of older adults change as well. This requires a flexible approach for designing a building that can adapt to changing needs and circumstances.

2. Definition older adults

In the Netherlands, the term 'ouderen' (older adults) typically refers to individuals who are 65 years or older, which was the age of retirement. This age boundary is commonly used in research, newspaper articles and government policies. For instance, the Dutch statistical agency, Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS, Statistics Netherlands), a reliable source of statistical information and data that provide insights into social issues, uses 65 and over as a reference point in their research on topics related to older adults (CBS, 2022). Also, the dictionary Van Dale (n.d.) defines the term 'oudere' (older person) as someone who is no longer young and provides an example of someone over 65.

There are various Dutch terms to refer to older persons, including 'senioren' (seniors), 'bejaarden' (the elderly), 'ouderen' (older people), 'oudjes' (oldies), '65-plussers' (the over-65s), '70-plussers' (the over-70s) and 'gepensioneerden' (pensioners). However, not all these terms are considered suitable or respectful for addressing this population. Some words are seen as stereotyping as it does not account for individual differences (Avers et al., 2011; Alens, 2021). For instance, the use of the term 'bejaarden' in Dutch or 'elderly' in English can be perceived as ageism, a form of prejudice that shapes perceptions (Avers et al., 2011). Nonetheless, the term 'bejaarden' is not always perceived negatively by older adults, as it can be used to describe those over 80 years old (Alens, 2021).

Neutral terms that indicate an objective feature which indicates the status or the age, such as 'pensioners' and 'over-65s', are preferred over stereotypical terms (Alens, 2011). 'Older adults' or 'older persons' are also neutral terms and preferred by this population (Avers et al., 2011; Alens, 2021). In this thesis, these terms will be used to address the group.

3. Housing for Dutch older adults in context

The development of housing for older adults depends on the position of older adults in society, the organisation and financing of the care and how the government shapes this with policies (Mens & Wagenaar, 2009; Hendriks, 2010). This chapter will explore the most important events in different time periods in relation to newspaper articles to show the societal position of older adults.

Pre-1945: Society's responsibility

Until the 17th century, housing for older adults was considered a societal obligation. Family and loved ones were responsible for the care of older adults, and only when this was not possible, there were houses where they could live in exchange of money. Poor or sick older adults could live in *oudemannenen oude vrouwenhuizen* (alms-house). These alms-houses were established by the Dutch Republic (Van Twist et al., 2016; Mens & Wagenaar, 2009). However, after the 17th century, a societal shift caused society to consider unproductive citizens a societal problem, and as a result even older adults had to be productive. The existing alms-houses were transformed into workhouse (Mens & Wagenaar, 2009). Figure 2 shows an image of older adults working in the bread kitchen of the workhouse at the Roetersstraat in Amsterdam.

In 1848 a new constitution created the fundamentals of the Netherlands as a constitutional state. In the 18th century the public interest was determined by the king. However, with the new constitution, the public interest was determined by chosen representatives and described in the law. All citizens are equal for the law and obedience is only necessary if the law demands it (Van der Woude, 2006). Representatives were chosen by citizens. In the beginning this group was small as only men with financial resources were allowed to vote. Voting was seen as one of the moral duties that citizens in the Netherlands had. Other moral duties were to be righteous and to be loving and compassionate towards fellow citizens (Van der Woude, 2006).

In 1900, the founding of the *Bond voor Staatspensionering* (Association of State pension) raised the question of whether society or individuals were responsible for caring for older adults. Most older adults were poor and lived in the cheapest and worst dwelling units, which sometimes could only be afforded with the help of charity from the church or society. Older adults who had money could afford places in a *'tehuis voor ouden van dagen'* (home for old people), which consisted of multiple dwelling units with shared facilities such as a kitchen and a dining room (Mens & Wagenaar, 2009). The development of this typology marks the shift of responsibility for the care of older adults from individuals to society. This shift leads eventually to the transition of the Netherlands into a welfare state.

Public opinion

Figure 3 and figure 4 depict newspaper articles on homes for older adults that were established by church facilities, highlighting the fact that initiatives by churches were often the only options for older adults, poor individuals, and orphans. Figure 5 shows a debate regarding the change of name for a house that served as a home for older adults, called the *'Armenhuis'* (Poor house). A councillor raised the concern that the name was humiliating and requested a change. Eventually, the council changed the name to *'Gemeentelijk Verzorgingstehuis voor ouden van dagen'* (Municipal nursing home for old people), but they did not recognize that the previous title was humiliating.

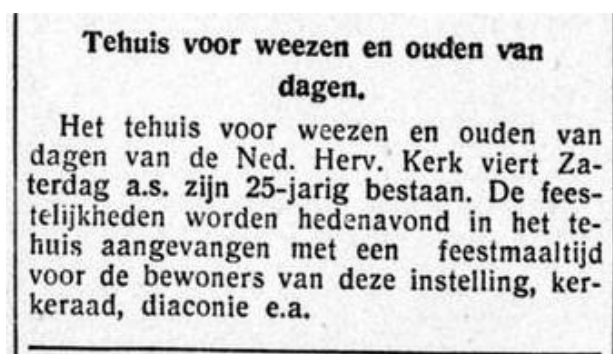
Figure 1. Photograph of dormitory in workhouse at the Roetersstraat in Amsterdam (Source: Amsterdam City Archives, 1929).

Figure 2. Photograph of bread kitchen in the workhouse at the Roetersstraat in Amsterdam, in which older adults had to work (Source: Amsterdam City Archives, n.d.).

Figure 3. New home for older adults located in two houses that were bought by the church (Source: Overijsselsch Dagblad, 1930).

Figure 4. The church celebrated the 25 years of existence of their home for orphans and older adults (Source: De Gooi- en Eemlander, 1932).

Figure 5. A councillor asked to change the name of the Armenhuis (Poor house), as it is a humiliating title. This caused the council to change the name into 'municipal nursing home for old people'. However, they did not recognize that the previous title was humiliating (Source: De Standaard, 1933).

1945 – 1963: The emergence of the welfare state

After World War II, the Netherlands experienced a transition towards becoming a welfare state, which resulted in a new approach to supporting older citizens. The emergence of the welfare state was driven by the government's desire to provide social security to citizens, following the aftermath of World War II. As part of this social security subjects as healthcare, welfare work and education were expanded (Schuyt & Taverne, 2000). The introduction of the Algemene Ouderdomswet (AOW, General Retirement Act), which provided a minimum income for people over the age of 65, reflects the aspiration to create social security in the Netherlands. Minister Drees, the Minister of Social Affairs, initiated an emergency solution in 1947 that provided payments financed by the state. Older adults welcomed this solution since it meant the end of their dependence on their children. The implementation of the AOW also cut the ties between old age and poverty (Schuyt & Taverne, 2000; Mens & Wagenaar, 2009).

The integration of older adults into society was a significant challenge, as many of them were excluded due to their poverty and unemployment. To improve their situation, the integration of housing for older adults into city plans was necessary (Mens & Wagenaar, 2009). In this period, it was recognized that housing was not just about providing shelter, but also about shaping one's personality and fostering a sense of community. Consequently, a social movement emerged which led to the development of new housing typologies for older adults, including bejaardenwoningen (older people's dwellings), pensionhuizen (service homes) and verpleeghuizen (nursing homes). Bejaardenwoningen were independent dwelling units similar to normal houses, but with easy access and minimal maintenance. With these houses, older adults could live among the other citizens. Pensionhuizen consisted of multiple dwelling units for individuals or couples with dining, communal and recreational facilities. This typology was designed for older citizens who required assistance with domestic chores. The goal was to create a sense of community and to provide basic assistance to older adults. Finally, verpleeghuizen were developed as hospitals for chronic sick older adults who were too sick to live independently, but not sick enough to require continuous care. The medical care in these facilities was made specific for this group of residents (Mens & Wagenaar, 2009).

Public opinion

Figure 6 shows a newspaper article about the opening of a municipal nursing home in Arnhem, where older adults from across the country despite their religion were welcome. The article gives the impression that older adults should be content with this building, since everything that they could wish for was provided. However, this nursing home is situated at the edge of the neighbourhood, which suggests that older adults were hidden away in a wooded area. Another remarkable thing in this article is the use of the disrespectful term 'oudjes' (oldies). Figure 7 shows an article about the opening of a 'beautiful retirement home of the RDM' for their retired employees. This article calls the building 'lovely' and also suggests that older adults have no right to complain about this building. The newspaper article in figure 8 shows the opening of a municipal retirement home in Utrecht. They felt the need to say exactly how much the project had cost the municipality.

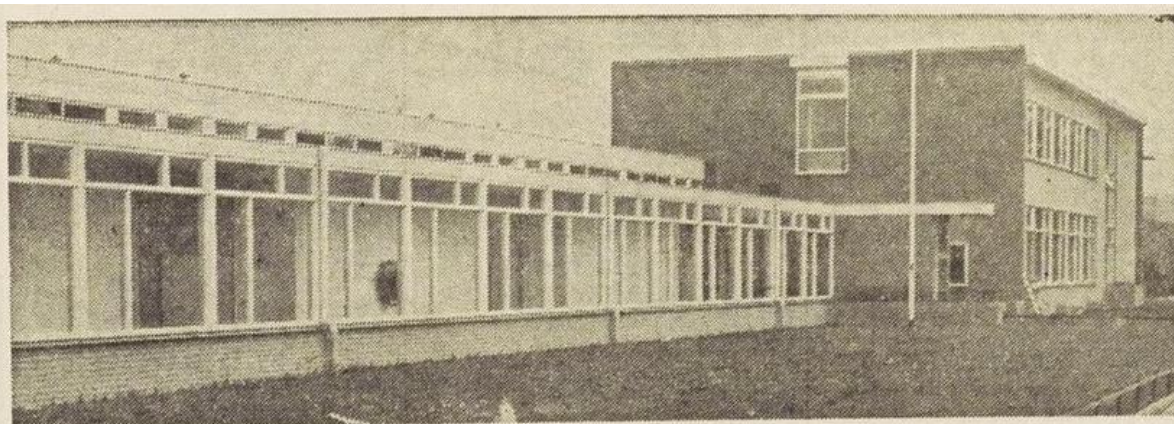
What is missing in these articles is the voices and perspectives of older adults. Instead of engaging in dialogue with older adults, people talked about them.

Overall, the transition to a welfare state was a significant change for the Netherlands and its older citizens. The development of new housing typologies that were made specific for this generation, reflected a shift towards a more inclusive approach to older adults.

Figure 6. Newspaper article about the coming opening of a new modern retirement home in Arnhem in 1952. The facility consisted of a central building and four pavilions. 300 older adults from across the country, regardless of their religion, were welcome. The building is located at the edge of the neighbourhood in a wooded surrounding (Source: De Volkskrant, 1952).

Prachtig bejaardenhuis van de RDM

(Van een onzer verslaggevers)

PERNIS IS dank zij de Rotterdamse Droogdok Maatschappij verrijkt met een prachtig gebouw voor bejaarden. Voor haar gepensioneerden liet de RDM aan de Courzandseweg een bijzonder complex van geriefelijke woningen bouwen en dat is zonder officieel vertoon thans in gebruik genomen. Het is een liefelijk bouwwerk geworden, dat praktisch en gezellig is ingericht en nu reeds de aandacht trekt van deskundigen uit het land op het gebied van huisvesting van bejaarden. Het draagt de naam van D. C. Endert jr. Stichting.

Architect R. Boks ontwierp dit complex, in samenwerking met het bouw bureau van de RDM. Veertien echtparen hebben er reeds een onderdak gevonden. De vier resterende verblijven voor echtparen zullen spoedig betrokken zijn en met de acht kamers op de eerste verdieping

voor alleenstaanden zal het ook niet lang meer duren of ze zijn bewoond. Er is, vanzelfsprekend, animo genoeg. Het complex omvat een hoofdgebouw met twee verdiepingen en twee vleugels. De vleugels bevatten de achttien eengezinswoningen, die uit een woonkamer, een slaapkamer, een

keuken en een portaal met diepe kast bestaan. De westelijke vleugel heeft twee badkamers en twee douchecellen voor gezamenlijk gebruik en de zuidelijke vleugel biedt een flinke uitbouw, waar de knutselaars onder de inwonenden terecht kunnen. Het hoofdgebouw heeft lichte en ruime zalen op de begane grond; een eetzaal en een recreatiezaal, de laatste met een welvoorziene boekenkast en een piano door het personeel van de RDM bijeengebracht.

Consultatiebureau

Er is hier tevens een consultatiebureau voor zuigelingen, waar de moeders in de omgeving bijzonder blij mee zullen zijn. Op de eerste verdieping liggen de acht nog onbewoonde kamers voor alleenstaanden en het flatje van de directrice van dit complex, mevrouw Noordzij.

Centrale verwarming neemt voor de bewoners het stookprobleem weg. Een van de bijzonder geslaagde gedeelten van dit bouwwerk is wel de ruime, uiterst mooi uitgevoerde hal, die reeds bij de entree toont, dat in dit bejaardencomplex niets is nagelaten om een ideaal woon- en verblijf te scheppen.

Figure 7. The Rotterdamsche Droogdok Maatschappij (RDM) has constructed a retirement house for its retired employees. The building is described as attractive and practical, with tasteful and intimate furnishing. The building has drawn the attention of professionals throughout the country. In the building there are 18 dwelling units for couples and 8 dwelling units for single residents. The complex also houses a dining room, recreation room and central heating has been added for the comfort of the residents (Source: Het Vrije Volk, 1954).

Modernere huisvesting op levensavond

Utrecht opent (gemeentelijk) tehuis voor bejaarden

Ook pensioen en kliniek

(Van onze correspondent)

UTRECHT, 12 mei - Een nieuw tehuis voor haar bejaarden, dat plaats biedt aan 102 burgers van gevorderde leeftijd, onder zeven echtparen, wordt hier op 23 mei geopend. Het tehuis is slechts een onderdeel van de moderniseringsplannen, die de gemeente Utrecht voor de huisvesting van haar bejaarden heeft ontworpen, en ten dele ook reeds verwezenlijkt. In de stad staat inmiddels al een flat, waarin alleenwonende bejaarden, of echtparen een eigen woning hebben. De mensen zijn er zelfstandig, maar kunnen in tijd van nood, bijvoorbeeld bij ziekte, „terug-vallen“ op hulp van een centrale verzorgingsdienst.

Op het programma staat in Utrecht een zogenaamd „pensiontehuis“. Dat is een complex van eigen woninkjes, waarvan de bewoners evenwel bediend worden vanuit een centrale keuken. Ook hun medische verzorging en de huishou-

deelijke bediening krijgen denhuis sedert een ver- zij van het pension-tehuis. verleden reeds dienst heeft gedaan als klooster, „pesthuis“, huis van bewa- ring en kazerne, is als zo- danig reeds een voldoende bewijs, dat het ongeschikt was, zowel voor gezonde als zieke bejaarden. Het nieuwe huis in de Aalbersestraat brengt dan ook een oplossing in een nood- toestand

Ook zijn plannen gereed ten behoeve van de bejaarden, die wegens chronische ziekte een speciale verzorging vereisen. Op het Kanaleneiland, waar Utrecht een grote stadswijk gaat bouwen met 7500 woningen (voor 30.000 burgers) verrijst te zijner tijd ook een geriatische kliniek; een inrichting, die gespecialiseerd is in de behandeling en verzorging van bejaarden, die aan typische ouderdomskwalen lijden.

Noodtoestand

Omdat de modernisering geen uitstel kon lijden, gaat Utrecht zijn oude gemeentelijk bejaardentehuis geheel ontruimen. De gezonde bejaarden gaan naar het nieuw gestichte huis in de Aalbersestraat; en de zieke (40) naar villa „De Lindenhorst“ in Driebergen. (Voor de patiënten is dit een noodoplossing totdat de geriatische kliniek op het Kanaleneiland gebouwd is.)

Het feit, dat het bejaar-

denhuis sedert een ver- ziden reeds dienst heeft gedaan als klooster, „pesthuis“, huis van bewa- ring en kazerne, is als zo- danig reeds een voldoende bewijs, dat het ongeschikt was, zowel voor gezonde als zieke bejaarden. Het nieuwe huis in de Aalbersestraat brengt dan ook een oplossing in een nood- toestand

Op een stuk grond van 31.000 vierkante meter biedt het nieuw bejaardentehuis zijn bewoners ruim 10.000 kubieke meter eet- en recreatiezalen en dienstvertrekken mee- gerekend. Het is het werk van de Amsterdamse architect A. Komter. Aan de bouw, inrichting, outillage en stoffering, heeft de gemeente bijna anderhalf miljoen gulden ten koste gelegd.

Ofschoon bedoeld voor bejaarden, die op medische en/of sociale gronden niet voor zichzelf kunnen zorgen, is het huis er op gericht, om zijn bewoners — zover dat mogelijk is naar (hun) omstandigheden — een stukje eigen levensruimte te geven.

Figure 8. The article titled 'Utrecht opens a new municipal home for older adults' highlights the opening of a modern retirement home for the older adults in the city, replacing the outdated facility that could no longer accommodate the needs of the senior citizens. The article also reports on the cost incurred by the municipality for the construction of the new building (Source: De Volkskrant, 1958).

1963 – 1980: Boundaries of the welfare state

The Wet op Bejaardenoorden (Law on Retirement Homes) was implemented in 1963, which ensured that care homes for older adults met certain standards and provided safe, high-quality care. As a result, numerous retirement homes were built (Van Twist et al., 2016). Garssen & de Beer (2014) state that many older adults moved into nursing homes without urgent (medical) reason. Living in nursing homes was popular among older adults in the 1960s due to modern facilities such as central heating, hot and cold running water, and elevators. However, as welfare rapidly changed in the Netherlands, these facilities were no longer regarded as upgrades (Sprangenberg & Jobsen, 2016).

In 1968, the Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ, General Act on Exceptional Medical Expenses) was implemented, marking the pinnacle of the welfare state. This law guaranteed access to care for citizens who, due to a handicap, disability or long-term care need, did not qualify for coverage under the Ziekenfondswet (ZFW, Health Insurance Law). The AWBZ was funded by a universal income insurance and made expensive, long-term care available to every Dutch citizen. With the implementation of this law, the Dutch government affirmed that access to care was a social right (Bertens & Palamar, 2021).

In 1975, the Dutch government implemented the Nota Bejaardenbeleid (Older Adult Policy), which aimed to encourage older adults to live independently for as long as possible by limiting the number of older adults living in nursing homes to a maximum of 7 percent. The primary goal was to make nursing homes more cost-effective by focusing on practicality and low costs (Van Twist et al., 2016). Goldenberg (1981) wrote about housing trends for older adults in Europe and noted that the Dutch Ministry of Housing recognized the diversity of the aging population and the need for a wide range of housing options for older adults in this period. These options included dwellings for older adults, service flats, service homes, and combinations of different housing types, such as De Drie Hoven in Amsterdam.

Public opinion

During this period, newspaper articles highlighted the weak position of older adults in society and the need to integrate them more. The articles also show an increase in interest in the needs and demands of older adults. Figure 9 shows a newspaper article with the headline 'Interest in retirement homes is declining'. This article states that old people prefer to have their own dwelling, such as a service home or an old people dwelling, instead living in a retirement home. Figure 10 shows a newspaper article about a critical review of the recently published booklet *Oud worden, oud zijn (Becoming old, being old)*. The author of the article is positive about the booklet. However, he suggests that the authors have overlooked the potential of older adults to advocate for themselves. Nevertheless, the author thinks that the booklet is educational and therefore worth reading. Figure 11 shows a newspaper article with the headline 'We must regain respect for older adults'. This article addresses the problem of the rejection of older adults once they are retired and that it is important to integrate them into society.

Overall, the government made significant changes in this period by involving in the care for older adults. The focus on practicality and low costs will continue in the next period. However, the next period will also show a greater involvement of the older adults themselves.

Interesse voor bejaardenhuizen loopt terug

SITTARD — Uit gegevens van de adviescommissie opnamebeleid bejaarden Sittard over het jaar 1973 blijkt, dat de belangstelling voor opname in een tehuis erg terugloopt. Steeds meer bejaarden vragen om een flat of woning. Tengevolge van deze trend werd de wachtlijst aanzienlijk kleiner.

Naast de voorkeur voor een „eigen” woning blijkt het ook steeds minder nodig om bejaarden op te nemen in een centrum. In het werkgebied van de adviescommissie woonden in 1973 4035 bejaarden. Van dit aantal in de gemeenten Susteren, Sittard, Limbricht, Roosteren, Munstergeleen en Nieuwstadt zijn er 316 gehuisvest in een der vier bejaardentehuizen. Procentueel telt Susteren de meeste bejaarden nl. 10 procent van de bevolking, Roosteren 9,4 procent en Sittard 7,4 pct. Naast de 4035 bejaarden wonen in de genoemde gemeenten ook nog eens 1994 mannen en vrouwen tussen 60 en 65 jaar, zo blijkt uit de gegevens.

De adviescommissie opnamebeleid bejaarden heeft overigens wel geconstateerd dat door de stijgende belangstelling voor flat of woning bij bejaarden de noodzaak van verzorgingsunits bij de flats of woningen toeneemt.

Figure 9. This article titled ‘Decrease in interest for retirement homes’, highlights the shift of preferences of older adults when it comes to housing. Rather than retirement homes, many prefer to live in their own dwelling, such as an apartment in a service flat (Source: Limburgsch Dagblad, 1974).

Oud worden, oud zijn

LEERZAAM BOEKJE OVER BEJAARDEN

In ons land leven momenteel ongeveer 1.400.000 mensen van 65 jaar en ouder. Dat wil zeggen dat zo'n 10,4 procent van de hele Nederlandse bevolking 'bejaard' is.

Hoe wordt deze zeer omvangrijke groep oudere mensen opgevangen, welke voorzieningen zijn er voor hen getroffen en wat is eigenlijk de meest gewenste vorm van bejaardenzorg?

Dit vraagstuk vormt het onderwerp van een onlangs door de Stichting Bio-Wetenschappen en Maatschappij uitgegeven brochure waarin een aantal deskundigen verschillende aspecten van het oud worden en het oud zijn onder de loep neemt.

Gelijke rechten

Hoewel iedereen wel zo ongeveer weet wat oud worden sociaal betekent is er maar heel weinig bekend over de biologische oorzaken van dit proces. Een belangrijk deel van de brochure handelt daarom over de veranderingen die zich bij het stijgen der jaren in het menselijk lichaam voltrekken.

Hoe het ouder worden zich echter ook afspeelt, of we er veel of weinig van merken in onze lichamelijke of geestelijke vermogens, sociaal gezien is

men op zijn 65ste 'bejaard', of men dat nou wil of niet. De werknemer gaat op die leeftijd met pensioen en tegelijkertijd verandert daarmee zijn hele leven. Maar betekent dat nou ook dat hij daarom minder rechten en vrijheden moet hebben?

Volgens de brochure dient het uitgangspunt van een goede bejaardenzorg te zijn dat bejaarden evenzeer als volwaardige mensen worden behandeld als jongeren. 'Alleen al het feit', zo wordt gesteld, 'dat de huidige welvaart van de gemiddelde Nederlander voornamelijk te danken is aan hun arbeid, hun werk in vakverenigingen, enzovoort, rechtvaardigt dat zij loon naar werken ontvangen'.

Toch is het gemiddelde inkomen van de bejaarde aanzienlijk lager dan dat van de werkende mensen en ook in allerlei andere zaken — woningbouw bijvoorbeeld — worden oudere mensen achtergesteld.

Aanbevelingen

Interessant is het hoofdstukje dat handelt over de gezondheidszorg voor bejaarden waarin gewezen wordt op de specialistische en zorgvuldige medische zorg die de bejaarde patiënt nodig heeft. Gepleit wordt voor het instellen van de geriatrie als specialisme omdat onoordeelkundige diagnoses van dergelijke gevallen in het verleden vaak tot grote fouten in de behandeling geleid hebben.

Over de woonomstandigheden en andere opvangsmogelijkheden voor bejaarden wordt opgemerkt dat er in

ons land een groot tekort is aan zgn. tussenvoorzieningen (zelfstandige, aangepaste bejaardenwoningen, bejaardenhulp, enz.) die het zelfstandig leven tot op hoge leeftijd voor veel meer mensen mogelijk zouden kunnen maken. Het gevolg van het ontbreken hiervan is dat de meeste bejaardenhuizen propvol zitten met mensen die er eigenlijk nog niet thuis horen terwijl werkelijk hulpbehoevend vaak jarenlang op wachtlijsten moeten staan.

Voorgesteld wordt om van de huidige voorzieningen een sluitende keten te maken waarin geriatische centra, bejaarden- en verpleegtehuizen beter op elkaar aansluiten. Daarnaast moet veel meer aandacht besteed worden aan de bouw van zelfstandige bejaardenwoningen.

Hoewel de brochure een aantal interessante aanbevelingen doet gaan de schrijvers te veel voorbij aan de maatschappelijke achtergronden van het bejaardenvraagstuk. Zoals in veel boeken over bejaarden worden ook hier oude mensen te veel voorgesteld als 'zorgenkinderen' i.p.v. als een groep zelfstandig denkende en handelende mensen die bereid is voor haar rechten op te komen.

Ondanks dit bezwaar is het al met al een heel leerzaam boekje, niet alleen voor de bejaarden zelf, maar voor iedereen die in zijn omgeving met oude mensen te maken heeft.

Oud worden, oud zijn, uitgave van de Stichting Bio-Wetenschappen en Maatschappij. Prijs f 5,—.

E.L.

Figure 10. The release of an educational book about older adults. The authors state that it is a useful book not only for older adults, but for everyone who encounters old people (De Waarheid, 1975).

vrijdag 12 mei 1978

BEJAREN AAN WELZIJN

NEDERLAND TELT ANDERHALF MILJOEN 65-PLUSSERS

In deze speciale bijlage „Werken aan Welzijn“ besteden wij aandacht aan de ouderen in onze samenleving. Mensen in hun derde en laatste levensfase. Ons land telt anderhalf miljoen mensen die ouder dan 65 jaar zijn en daarom „bejaard“ heten. Driemiljoen mensen zijn ouder dan 50 jaar. Mensen, voor wie de terugtreding uit het maatschappelijke leven een feit is, of het binnenkort zal worden.

In onze dynamische maatschappij blijkt het niet mogelijk, dat twee generaties naast elkaar leven. Ouders en kinderen boten af en voor de derde generatie is geen plaats.

Het contact tussen jonge en „oude“ mensen is nihil, waardoor een schat aan levenservaring, die ouderen

met zich mee dragen als het ware blijft liggen. Het geboortecijfer loopt nog altijd iets terug en de gemiddelde leeftijd wordt steeds hoger. Langzaam maar zeker zal ons volk meer en meer vergrijzen. Enkele locaties van het „bejaardenragstak“ stellen wij in deze bijlage aan de orde.

Socioloog Ackermans wil mentaliteitsverandering:

door Marjke Hultzer

„In deze tijd van sex, glamour en spijkerbroek is het woord „bejaard“ bijna een vies woord. De ouderdom is een oninteressant artikel; iedereen wil oud worden, maar niemand wil oud zijn. Terwijl de nostalgia om ons leven beheerst en oude dingen steeds meer waarde krijgen, worden oude mensen waardeloziger. Vandaar, dat de bejaardenzorg er in ons land vooral op gericht was, de bejaarden „op te bergen“ en naast de samenleving te zetten. Daar moet verandering in komen“, meent socioloog Maurice Ackermans, voorzitter van de Nederlandse Federatie voor Bejaardenbeleid.

Hoe moet die verandering tot stand komen? „Er zou een algemene mentaliteitsverandering moeten komen. Meer respect voor de ouderen. Ten slotte duurt de zogenaamde derde levensfase langer dan de jeugd. Maar een mentaliteitsverandering omvangrijke omvang gaat niet zo maar. Vanuit de Federatie proberen we daar wel het één en ander aan te doen. Door middel van diverse informatiefolders en ook in ons maandblad „Leef Tijd“ proberen wij te beschrijven hoe anders oud worden geworden is. Dat het niet zo'n goede en gefinancierde fase in het leven van een mens kan zijn als de jeugd of middelbare leeftijd.

De vooroordelen krijgen ook voortdurend nieuw

voedsel in de bejaardenzorg; we moeten niet voor iedere bejaarde iets organiseren, er moet langer dan een half jaar als leidingsgevende op een afdeling gewerkt hebben. Men moet leiding geven aan minstens vijf full-time medewerkers. Men moet het diploma bejaardenverzorgende of ziekenverzorgende hebben. Kosten van de opleiding: f 55,- per jaar. Cursusgeld: f 415,-.

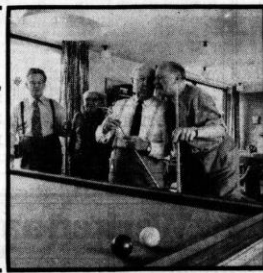

...de zogenaamde derde levensfase langer dan de jeugd...

„Wij moeten weer respect krijgen voor de ouderdom“

...we moeten niet voor iedere bejaarde iets organiseren, er moet langer dan een half jaar als leidingsgevende op een afdeling gewerkt hebben. Men moet leiding geven aan minstens vijf full-time medewerkers. Men moet het diploma bejaardenverzorgende of ziekenverzorgende hebben. Kosten van de opleiding: f 55,- per jaar. Cursusgeld: f 415,-.

...de zogenaamde derde levensfase langer dan de jeugd...

Vandaag: Dag van de Verpleging

Ieder jaar opnieuw wordt op de geboortedag van Florence Nightingale, 12 mei, aandacht gevraagd voor de verpleging en voor hen die het beroep uitoefenen.

De Stichting Voorlichting en Publiciteit Verpleegkundige en Verzorgende Beroepen geeft, hiertoe jaarlijks een affiche met een motto uit, dat aan ziekenhuizen en andere instellingen wordt toegezonden. De bedoeling daarvan is activiteiten op gang te brengen en vooral bij gezonde mensen aandacht te vragen voor wat de verpleging da in dag uit op tal van plaatsen voor het herstel van gezondheid en begeleiding van zieken doet.

Kostbaar

Op de „Dag van de Verpleging“ waarvan talloze landen van de wereld sinds 1963 aandacht besteden, staat het beroep van de verpleegkundige en de verzorgende in het middelpunt van de belangstelling. Vanouds heeft daarbij de dienstverlening aan zieken en hulpbehoevenden voorop gestaan.

Met het motto van dit jaar, dat luidt: Gezondheid is meer... wordt de aandacht gevestigd op de gezondheid en ook op de kwaliteit van de dienstverlening dat meer waard is dan rijkdom. Op de affiche van dit jaar is gepoogd gezonde te geven gezondheid en ziek makende factoren. Gezondheid is meer dan alleen maar leven. Het heeft alles te maken met welzijn en het omgaan met elkaar. Het is een voorrecht om gezond te zijn, en het is goed om daar bij stil te staan, niet alleen als je die moet missen.

In de Nota Bejaardenbeleid 1975 werd aan algemene voorzieningen en maatregelen die rekening houden met de eigen problemen van de ouderen de voorrang toegekend boven specifieke voorzieningen voor bejaarden. Opmerking in een verzorgingshuis moet alleen, als het strikt noodzakelijk is. Door middel van een beter verzorgingssysteem streeft men ernaar de opnemingen van bejaarden in te behouden op de lange termijn te beperken tot zeven procent van alle bejaarden. Er zullen bovendien meer aangepaste woningen worden gebouwd. Bovendien kan de centrale overheid gemeentes 80% subsidie geven voor de projecten voor geïntegreerd bejaardenwerk, die de dienstverlening aan de oudere bevolking coördineren. Van dit soort projecten bestaan er nu ruim 400 in ons land.

Sinds 1975 bestaat er een Interdepartementale Stuurgroep voor Bejaarden, een adviesgroep van de overheid, waarin hoofdbestuurders van het ministerie van CRM, Volksgezondheid en Sociale Zaken zitten. Vooral met deze Stuurgroep heeft de Nederlandse Federatie voor Bejaardenbeleid veel contact. De N.F.B. is in 1964 opgericht en overloopt momenteel 23 landelijke instellingen op het gebied van de bejaardenzorg en het welzijnswerk voor ouderen, verteld de heer Ackermans. Als belangrijkste doelstelling van de Federatie is het bewerkstelligen, dat de oudere mens zoveel mogelijk betrokken blijft bij de samenleving.

In de tweede plaats coördineert de Federatie het werk van de aangesloten instanties, zoals organisaties van verzorgingshuizen, maatschappelijk werk, opleidingen in het bejaardenwerk en vier bejaardenbonden.

„Bejaarde moet zich volwaardig burger blijven voelen“

In de Wet op de Bejaardenzorg van 1977 werd paal en perk gesteld aan het zonder meer oplossen van bejaarden in tehuizen. Door de inwerkingtreding van een Algemene Maatregel van Bestuur begin vorig jaar kregen gemeenten de bevoegdheid commissies in te stellen, die op grond van voorgeschreven en uniforme criteria de verzorgingsbehoeften moeten bepalen. Momenteel hebben twee derde van het totaal aantal gemeenten in ons land zo'n indicatiecommissie, die bestaat uit een medicus en een maatschappelijk werker.

De Wet op de Bejaardenzorg van 1977 maakte het verder onmogelijk om zonder een bejaardenhuis te beginnen. Iedereen die een bejaardenhuis wil bouwen of inrichten moet daarvoor een verklaring aanvragen bij de provinciale overheid. De verklaring van geen bezwaar zal alleen verkregen worden als het project van de aanvrager past in de planning van de provinciale overheid en voldoet aan de kwaliteitsvoorschriften.

Bejaarden zetten 3 miljard om

DEN HAAG, vrijdag 3 maart - Dienstcentra en projecten van geïntegreerd bejaardenwerk van 263 in 1974 tot 400 in 1977. Het aantal verzorgden in bejaardenhuizen bleef in 1977 tien procent van het totale aantal bejaarden in ons land.

Volgens dr. Hendriks is het van belang, dat de bestaande bewonerscommissies in de bejaardenhuizen een steviger juridische basis krijgen. Met gebruikmaking van het advies, dat door de Centrale Commissie voor de Bejaardenzorg is uitgebracht, wordt op dit moment door het departement van CRM aan een algemene maatregel van bestuur gewerkt. Zo steeg het aantal

OPLEIDING:

Opleiding tot bejaardenhulpende

De opleiding duurt twee jaar, bestaande uit een theoretische en een praktische gedeelte. De opleiding start in augustus en vindt meestal plaats gedurende een halve dag per week. De praktijkervaring moet worden opgedaan in een verpleeghuis of in een instelling voor het open bejaardenwerk.

Aan het eind van de cursus kan men het diploma

Cursus voor Afdelingshoofd

Het lesprogramma omvat 150 uren. De cursus start in het voor- of najaar. Toelatingseisen: Men moet langer dan een half jaar als leidingsgevende op een afdeling gewerkt hebben. Men moet leiding geven aan minstens vijf full-time medewerkers. Men moet het diploma bejaardenverzorgende of ziekenverzorgende hebben. Kosten van de opleiding: f 55,- per jaar. Cursusgeld: f 415,-.

Opleiding tot bejaardenverzorgende

De opleiding duurt twee jaar en start in het voor- of najaar, gedurende 1 dag per week. Minimumleeftijd: 19 jaar. Vooropleiding tenminste 3 jaar voortgezet onderwijs. Kosten van de opleiding: f 55,- per jaar. Cursusgeld: f 415,-.

Kaderoriënteringscursus

De cursus omvat 60 uren, die uit twaalf werkdagen bestaan van een dag bestaan. De cursus is bestemd voor leidingsgevende functionarissen uit het intramuraal bejaardenwerk. Cursusgeld: f 48,-.

Alle inlichtingen over bovengenoemde en andere cursussen en opleidingen zijn te winnen bij: Landelijke Stichting Opleidingen Bejaardenwerk (LSOB), Postbus 811, Utrecht, Tel.: 690-2424.

Figure 11. This article titled 'We must regain respect for old age', highlights the challenges associated with an ageing population. Older adults are isolated and marginalized from society. To address this issue, a change of mentality in society is necessary, starting with more respect for older adults (Source: Hultzer; De Telegraaf, 1978).

1980 – 2007: A change of attitude

In this period, there was a shift in societal attitudes towards older adults, marked by a growing empowerment and active participation of this group in society. This period also saw further cuts in government spending on care.

The expansion of the welfare state was based on the expectation of economic growth. However, with the slowdown in economic growth and the oil crisis of 1973, the welfare state became increasingly difficult to sustain. As unemployment rates rose because of the shift of factory labour to abroad, the government had to provide payments to a growing number of unemployed citizens. In this economic context, the expansion of the public domain was unacceptable, and the control of care system expenses became more urgent. The unpayable welfare state became a critical issue, leading to a shift towards a caring society where citizens were motivated to take more responsibility. To achieve this, care facilities were reduced, and collective and individual responsibilities were rearranged, with a focus on strengthening the self-reliance of people (Bertens & Palamar, 2021). As part of the caring society, the government focused on informal caregiving (Mens & Wagenaar, 2009).

Research during this period showed that older adults preferred to stay in their homes for as long as possible (Hoogerwerf & Blommestijn, 1990). An article from the Ministry of Housing in 1980 investigated the preferences of older adults regarding housing conditions, revealing that they wanted to be as independent as possible, live in their familiar environment, have contact with people of all ages and have the freedom to choose a settlement type that fits them best (MVRO, 1980).

Despite these clear preferences, translating them into actual plans was challenging. Houben (1983) noted that older adults were marginalised in society, which excluded them from participating in society fully. This group is confronted with various challenges that makes them vulnerable, such as retirement, reduced income, loss of friends and family, cuts in elderly care, and having to relocate to care centers. These life events resulted in lower status and social isolation. Although the government provided care facilities, these facilities often enhanced the exceptional and dependent position of older adults. One of the main reasons for the weak position of older adults is the dominance of economic values in society, leading to the exclusion of the population once the retirement age is reached (Houben, 1983).

To strengthen the position of older adults, Houben (1981) proposed changes such as equivalent housing positions for all citizens, awareness of the exclusion of older adults from society and positive addressing of older adults. One of the projects that caught the attention of older adults during this period was De Drie Hoven, which was designed by Herman Hertzberger in 1971. This building served as a model for the preferred living conditions of older adults (Rohling, 1981).

Public opinion

The awareness of the problems of older adults can be seen in newspapers in this period. For instance, the communist newspaper *De Waarheid* published a series of 15 articles in which doctors wrote about the challenges that older adults face, including diseases, medication use and living conditions. Figure 12 and figure 13 show the first and eleventh edition of the series. *De Telegraaf* also published an article, shown in figure 14, that highlighted the negative image that young people had of older adults. To address these issues, facilities for older adults should be suggested and realised based on the desires and needs of older adults instead of the perspective of younger generations. The newspaper article shown in figure 15 states that societal changes start with the empowerment of the older adults.

Researcher Houben (1983) predicted that older adults would have more input in society, due to the expansion of the group and the increased education and welfare levels of future generations, which would impact their aspirations and empowerment. This prediction came true in this period, as older adults began standing up for themselves and demonstrating for better living conditions and societal positioning. They did this by releasing a black book on retirement homes (figure 16) and joining movements like the 'Grijze Panter' (Grey panthers) to fight against their marginalisation (figure 17). Demonstrations by different groups (figure 18 and figure 19) forced society to take notice of their needs and desires. This resulted in newspapers such as *Trouw* (figure 20) and *Limburgsch Dagblad* (figure 21) reporting an active attitude from politicians to listen to the desires of the older adults.

International developments

Around 1980, Leon Goldenberg observed new developments in Europe regarding housing for older adults. Denmark was viewed as a model for older adult care and housing, with a focus on allowing older adults to stay in familiar surroundings and maintain their independence for as long as possible. Like the Netherlands, service flats and nursing homes were popular typologies. However, Denmark preferred smaller homes housing 24 to 30 older adults, which could be scattered around the community. Despite having a system of public housing for older adults, the dwellings in Denmark were reported to be attractive and luxurious (Goldenberg, 1981).

In England, the government was responsible for housing older adults and policies were designed to help maintain their independence, with home help services and health services provided. The housing program was designed with a human scale in mind and included adapted dwelling units and sheltered houses (Goldenberg, 1981).

The emergence of the activist organisation "Grey Panthers" in many western countries aimed to involve older adults in society, and the Netherlands saw the start of an emancipation process for this generation with the release of a blackbook (figure 16) and demonstrations (figure 17) (Löwenhardt, 1982).

Hoe oud is bejaard?

Volgens de statistieken is meer dan tien procent van de Nederlandse bevolking bejaard. In de randstad ligt dat percentage nog hoger. Van de Amsterdamse bevolking is veertien procent ouder dan vijfenzestig jaar. Volgens de statistieken gaat het om die „vijfenzestig“. Dan krijgt men namelijk zijn AOW en daarmee behoort men tot de bejaarden. Het is echter maar de vraag of de nadruk op die 65 wel zo terecht is. Een heleboel mensen worden al in hun vijftigste jaren bejaard, terwijl anderen dit uit weten te stellen tot na hun tachtigste. Bejaard zijn is niet iets van een leeftijdsgrens, iets dat je overkomt, maar veel meer iets waar je door de maatschappij in wordt gedrukt. De waarden en normen van een bepaalde maatschappijstructuur bepalen hoe en wanneer iemand bejaard wordt.

Veroudering

Veroudering begint lichamelijk — biologisch — gezien al heel vroeg. Rond het vijftiengstigste levensjaar zijn de reserves van het menselijk lichaam het grootst; rondom die leeftijd is men over het algemeen tot het meeste in staat. Daarna begint een langzame afname van deze reserves, die bij de ene persoon sneller verloopt dan bij de ander. Langzaam maar zeker wordt beweging moeilijker, gaat gezicht en gehoor achteruit, krijgen de nieren meer moeite het bloed te zuiveren en wordt het vermogen om zich aan nieuwe situaties aan te passen en te handhaven minder. Op zich is dit een heel natuurlijk gebeuren, dat men zich slechts bij tijd en wijle bewust is. Iedereen moppelt zo wel eens, dat hij toch wel oud aan het worden is, maar niemand zal zich vanaf z'n dertigste als bejaard beschouwen. Veroudering op zich is dan ook geen pro-

Suikerziekte, kortademigheid, open baken, het gebruik van slaappillen, voeding, slecht slapen, achteruitgang van gehoor- en gezichtsvermogen, wonen in een tehuis of thuis, „de kinderen“. Zie hier enkele van de problemen en problemen van oudere mensen. In een aantal bijdragen voor de krant gaan onze medische medewerkers, de huisartsen Douwe de Vries en Hans Budde, hierop nader in.

In de eerste aflevering stellen zij dat „het bejaardenprobleem“ niet in eerste instantie een medisch probleem (het ziek worden van oude mensen) is, maar vooral een maatschappelijk probleem: het niet meer mee laten tellen van ouderen.

bleem, maar de maatschappelijke gevolgen maken ouder worden tot een probleem.

Maatschappelijke gevolgen

De ontwikkelingen in het productieproces stellen zeer hoge eisen aan de werknemers; eisen die bij het ouder worden steeds zwaarder gaan wegen. Als gevolg van nieuwe technische ontwikkelingen vinden er snel opvolgende wijzigingen plaats in het productieproces, wat een groot aanpassingsvermogen eist van de mensen die er in moeten werken. Vakkenis en ervaring, opgebouwd door lange scholing en praktisch werken, wegen bij snelle en totale veranderingen vaak niet op tegen de bij het ouder worden optredende afname van spierkracht, flexibiliteit en snelheid. Hierdoor komen ouderen vaak slecht „in de markt“ te liggen. Jongere zich nog makkelijker en sneller aanpassende, werkkrachten zijn bruikbaar-

Het arbeidstempo is bovendien vaak dusdanig opgevoerd dat velen voor hun vijfenzestigste „op“ zijn. (In 1977 was 69% van de mannelijke werknemers tussen de 60 en 64 jaar oud en 91% van de vrouwen in die leeftijdsgroep in de WAO!). Ontwikkelingen in het productieproces verklaren grote groepen mensen vervroegd tot bejaard.

Er niet meer bij horen

Eigenlijk vindt er in onze maatschappij op massale schaal desocialisering van ouderen plaats. Men wordt behandeld als een wegwerpwerper. Ouderen worden voortdurend bedreigd in hun inkomen, dat steeds vaker door ingrepen van de regering beknot wordt. Niet alleen AOW-ers, maar ook WAO-ers en werklozen zijn hiervan het slachtoffer. In onze kapitalistische maatschappij wordt een ieder die niet actief is in het productieproces, ieder die geen „loonvormende arbeid verricht“, aan de zijlijn gezet. Bui-

ten de werksfeer komt men al gauw geïsoleerd te staan. Een isolatie die vaak verergert door bij ouder worden vaak optredende gehoorproblemen, of problemen bij het lopen. Na uitschakeling uit het arbeidsproces wordt de mogelijkheid tot verhuizen bovendien minder. Ouderen en anderen die niet actief deelnemen aan het arbeidsproces blijven langer in verkrotte stadswijken wonen. Vele bejaarden raken daarmee van hun kinderen, die wel naar buitenwijken, of nieuwbouwwesten trekken, geïsoleerd. Isolatie kan nog eens extra benadrukt worden door het wonen in tehuizen, die dan wel de noodzakelijke aanpassing aan de verzorgingsbehoefte mogen bieden, maar vaak het contact met anderen dan leeftijdsgenoten erg beperken.

Tegenstelling

Niet werken en ouder worden betekent in vele gevallen het verbreken van allerlei sociale contacten en maatschappelijke activiteiten. In plaats van „genieten van je pensioen“ dreigt een leven in isolement en afhankelijkheid van de hulp van anderen en van een uitkering. Simone de Beauvoir heeft eens gezegd: „In de geschiedenis en in onze tijd bepaalt de klassenstrijd hoe de ouderdom overkomt op de mensen. Er gaapt een afgrond tussen de oude slaaf en de oude patriciër, tussen de gewezen arbeider met een schraal pensioen en Onassis. De verschillen in ouderdomsbeleving hebben ook andere oorzaken: gezondheid, familie, etc. Maar er zijn twee categorieën bejaarden: de ene zeer groot, de andere een kleine minderheid. Die categorieën zijn gebaseerd op de tegenstelling uitgebuitenen en uitbuiters“.

(wordt vervolgd)

Figure 12. The communist newspaper *De Waarheid* published a series of 15 articles in which doctors wrote about the challenges that older adults face, including diseases, medication use and living conditions. This figure shows the 11th edition of this series. The problems that older adults face has to do with the lack of money and the cuts in the older adult care (Source: *De Waarheid*, 1980).

Hoe oud is bejaard ? (11)

Thuis of tehuis

In dit stukje zullen we ons bezighouden met de huisvesting van bejaarden, de mogelijkheden die er zijn, de verlangens van de kant van de bejaarden, en het beleid ten aanzien van bejaardenhuisvesting.

De huisvestingsmogelijkheden voor bejaarden kan men grofweg in vier groepen indelen, te weten: gewone woning (zelfstandig of bij een van de kinderen in), aangepaste bejaardenwoning (inclusief bejaardenhofjes en service-flats), verzorgingstehuis en het verpleeghuis. Volgens cijfers van het ministerie van Volksgezondheid was op 1 januari 1975 de verdeling over de bejaarden als volgt:

Gewone woning: 72,5%.
Aangepaste woning: 14%.
Verzorgingstehuis: 9,5%.
Verpleeghuis: 4%.

Als je aan ouderen gaat vragen hoe en waar ze het liefst willen wonen, zal de overgrote meerderheid kiezen voor z'n eigen woninkje, in z'n eigen buurt. En dat is natuurlijk ook helemaal niet vreemd, want vaak wonen ze daar al jaren, kennen de buurt en de mensen die er wonen. Ze zijn vertrouwd en thuis. Ook allerlei instanties die zich met bejaarden bezighouden hebben hoog in hun vaandel staan om die bejaarden zo lang mogelijk thuis te laten wonen als ze daarvoor kiezen.

Financiering

Over de financiering van het bejaardenwerk vallen twee dingen te zeggen: het is een rommelige er zijn (ook hier) stevige bezuinigingsplannen. Zo wordt de gezinshulp door CRM betaald, de vrijwilligershulp moet door de bejaarden zelf betaald worden (f 6,- per uur), de wijkpost voor bejaarden door CRM, het verpleeghuis door de AWBZ en het verzorgingstehuis via de Bijstand (nadat eerst het eigen geld tot een bedrag van ongeveer f 3000,- is opgebruikt).

Deze ondoorzichtige financiering maakt een slagvaardig beleid op het gebied van de bejaardenvoorzieningen nauwelijks mogelijk. Daarnaast vinden er allerlei bezuinigingen plaats. Zo wil men het aantal bejaarden in het verzorgingstehuis terugdringen tot 7 op de 100 bejaarden (nu is het 10). Hoewel het kabinet deze verandering beargumenteert met de wens om de bejaarden zolang mogelijk thuis te laten wonen, vinden er ook bezuinigingen plaats die dat thuiswonen alleen maar bemoeilijken. Zo wil het kabinet in '81 63 miljoen bezuinigen op de gezinsverzorging. Nogmaals, het merendeel van de bejaarden wil thuiswonen, maar dan moet het hun ook mogelijk gemaakt worden door voldoende steun van buiten af. En juist door bovengenoemde bezuinigingen wordt hun deze hulp ontnomen.

Thuiswonen

Maar vaak is er voor het op zichzelf blijven wonen volledige hulp en steun nodig. Ten eerste leent de woning (drie hoog achter) zich er maar slecht voor om met iets strammere leden uit de voeten te kunnen. En benedenwoningen liggen niet voor het oprapen.

Verder kan de verzorging van het eten ook nog wel eens problemen opleveren — alhoewel daar wel verschillende mogelijkheden van bestaan. Voldoende financiële armsgelag is een voorwaarde om zolang mogelijk zelfstandig thuis te wonen. Deze financiële armsgelag wordt door het schamele AOW-tje nauwelijks geboden.

Het is niet toevallig dat bejaardenhuizen van oorsprong armenhuizen zijn! Belangrijk is ook de hulp die

In een tehuis

Als tussenvorm tussen thuis wonen en in een tehuis zijn er een aantal mogelijkheden. Zo zijn er centra waar bejaarden overdag zijn, terwijl ze 's nachts thuis slapen (deze centra hebben de schrikaanjagende naam van reactiecentra). Daarnaast zijn er de „aanleun“-woningen van een verzorgingstehuis. Op zich wonen de bejaarden hier zelfstandig maar ze kunnen wel gebruik maken van de faciliteiten (bijvoorbeeld maaltijden) van het verzorgingstehuis (voorheen bejaardentehuis) en het verpleeghuis. Het verschil tussen beide is grofweg dat men in een verpleeghuis naast huishoudelijke verzorging ook lichamelijke verzorging krijgt.

Figure 13. In this article the housing options for this population is discussed. Older adults prefer to live in a small dwelling of their own. However, this is more often not realistic since their dwelling is not suitable for the changed demands of this generation (Source: *De Waarheid*, 1980).

negatief beeld over ouderen op symposium:
Jeugd plaatst helft van bejaarden in tehuisen

„Behoefte van ouderen en de gewenste voorzieningen moeten in de eerste plaats door ouderen zelf worden omschreven,” waarschuwde Van den Heuvel. In dezelfde richting, maar dan toegespitst op de individuele medische zorg, sprak de Arnhemse verpleeghuisarts J. J. van der Plaats. Ouderen weten vaak heel goed wat voor last ze hebben, welke beperkingen dat oplegt. Veelal weten ze zelf aan te geven wat ze het ergste vinden, waar ze graag aan geholpen willen worden en wat ze daarvan verwachten.

Oud en wijs
 „Ze zijn oud en wijs genoeg: hun wensen zijn meestal heel reëel en hun doelen zeer wel haalbaar. Helaas lopen ze vaak niet parallel met onze aanpak. Wij zijn gewend aan kant-en-klaar problemen, duidelijk en kort gebracht, zonder van alles erbij.” Als afschrikwekkend voorbeeld voerde mevrouw Van der Plaats de oudere man op, die klaagt over moeheid. Bij jongeren, op wie elke arts het vak geleerd heeft, is dat vaak een probleem voor de internist. Die gaat de man onderzoeken en vindt altijd wel iets. Lichte bloedarmoede. Nu blijkt de man ook nog klachten over zijn benen te hebben. Tien tegen een dat er ook nog enigszins vernauwde bloedvaten worden gevonden. „Vaak vormen de onderzoeken en de daaruit voortvloeiende behandelingen een zodanige belasting voor de betrokkene dat zijn gezondheid er op achteruit gaat. Als er werkelijk goed naar de patiënt geluisterd was, zou men gehoord hebben dat hij zo moe wordt doordat hij steeds meer moeite krijgt met lopen”. Intussen worden de werkelijke problemen niet opgelost: „de beperkte actieradius, afhankelijkheid van anderen, dreigende opname in bejaardentehuis, verandering van levensstijl, vermindering van sociale contacten. Soms worden ze zelfs erger”. Niet dat de bestaande voorzieningen in de gezondheidszorg voor bejaarden niet goed zijn, zei mevrouw Van der Plaats, maar de achterliggende ideeën deugen niet.

Omgedraaid gedrag
 Het beeld dat men in de samenleving van ouderen heeft, en de marginale positie waarin zij feitelijk — maar volgens Van den Heuvel ten onrechte — verkeren, leiden ertoe dat veel ouderen zich gaan gedragen naar het heersende beeld dat de dominante groep heeft. Daardoor denkt die dominante groep weer, dat ze het „probleem” prima in de pelling heeft.

Intussen worden voorzieningen voor ouderen „voorgesteld en gerealiseerd zoals 'jongeren' de problemen van ouderen zien. Het is dan ook niet zo heel verwonderlijk dat men bij evaluatie van deze voorzieningen tot de conclusie komt dat zij niet adequaat zijn gebruikt,” aldus de Groningse socioloog. Je zou zelfs kunnen stellen dat de voor ouderen gecreëerde voorzieningen vooral tegemoet komen aan de behoeften van de „beeldmakers”, bijvoorbeeld op het gebied van huisvesting en gezondheidszorg.

chaamsfuncties lopen achteruit, maar dat is het grote probleem niet.

De individuele kwetbaarheid neemt toe, zei Van den Heuvel, niet zozeer vanwege kenmerken van de betrokken oudere mens, maar meer door de positie die ouderen in de samenleving innemen. Die positie is in onze samenleving marginaal: aan de rand. Deze marginaliteit ontstaat door een verandering op individueel vlak (bijvoorbeeld een handicap) of op algemeen maatschappelijk vlak (bijvoorbeeld pensionering). Als gevolg daarvan wordt het individu uitgestoten uit de „dominante” categorie, zonder in een nieuwe categorie te worden opgenomen. Dat leidt tot achterstand of achterstelling op die gebieden die zowel door de dominante als door de marginale categorie waardevol worden gevonden, bijvoorbeeld inkomen, huisvesting, contacten, werk.

Marginaliteit bij ouderen wordt zichtbaar in wat genoemd wordt „afwijkend gedrag”, aldus Van den Heuvel, in relatief slechte woonomstandigheden.

„Recht — Jongeren zeventien, achttien denken dat de helft van de „bejaarden” in bejaardentehuisen zit. Het feitelijke percentage is niet vijftig maar ruim negen.

„Illustrerde prof. dr. A. van den Heuvel, socioloog uit Groningen, het overwegend negatieve beeld dat in de samenleving heerst van ouderen. „Ouderen zijn geen probleem”, zei hij uitdagend op het symposium. „Ouderen worden onderschat”, dat de dienst wetenschappelijk gisteren ordeerde in Utrecht.

Onderdirecteur dr. D. L. van het TNO-instituut gerontologie wilde het negatieve beeld nadrukkelijk wijzen: dat de meeste ouderen ziek en gebrekkig zijn, dat waar veroudering is een biologisch proces en ziekte. Verschillende li-

Prinses Juliana herstond operatie goed
 HAAG (ANP) — Prinses Juliana is gisteren in het academisch ziekenhuis in Utrecht geneest door de gynaecoloog dr. A. A. Haspels. De prinses maandag in het ziekenhuis was opgenomen, heeft de operatie goed doorstaan. Prinses Juliana zal nog ongeveer twee dagen in het ziekenhuis moeten blijven.

Amsterdam — De milieustraat van Rijnmond gaat een smook installeren naar de rivier van de bodemverontreiniging op twee plaatsen, waar in verleden industrieel afval zijn gestort. Het gaat om de rivier langs de Oude Maas, de rivier van Hoogvliet en de rivier in een industriegebied in Rotterdam.

Van Thijn wil geen staatsie met koets
 Van onze parlementredactie
 DEN HAAG — De kandidaat-minister van binnenlandse zaken Van Thijn zal, als hij maandag al is beëdigd, het parlementaire jaar sober afsluiten. In tegenstelling tot demissionair minister Wiegel zal hij zich per auto naar het Binnenhof begeven. De heer Wiegel herstelde na zijn aantreden als minister van binnenlandse zaken een oude traditie in ere door zich in een zwart koetsje naar het parlementgebouw te laten rijden. Dit gebruik werd al verbro-

ken door de huidige commissaris van de koningin in Gelderland, mr. Geertsema, die in het kabinet-Biesheuvel minister van binnenlandse zaken was. Hij durfde de reis per koets op een zeker ogenblik niet meer aan omdat hij naar zijn zeggen de wankele uitstap te gevaarlijk vond in verband met zijn corpulentie.

Zijn opvolger in het kabinet Den Uyl, mr. De Graaf Fortman, maakte voor het afschieten van het parlementaire jaar, daags voor Prinsjesdag, ook geen gebruik meer van het rijtuigje.

Figure 14. This article titled 'Youth place half of the older adults in nursing homes' sheds light on how the negative perception of younger generations determines the facilities and services available to older adults. The article features a group of professionals who discussed the role of older adults in society and emphasised the importance of self-advocacy, as their emancipation is necessary to change their position in society (Source: Trouw, 1981).

Zelfstandig wonen ouderen in praktijk niet eenvoudig

DEN HAAG, 25 sept. — Ouderen zeggen dat ze zolang mogelijk zelfstandig willen blijven wonen, maar in de praktijk is dit niet eenvoudig. Ze verkeren in een maatschappelijk zwakke positie enerzijds, terwijl anderzijds de voorzieningen niet altijd aansluiten bij de behoeften en wensen die de ouderen hebben maar vaak niet voldoende duidelijk kunnen maken. Emancipatie is dan ook nodig opdat ze krijgen wat ze echt willen.

Dit blijkt uit het onderzoek "Woonbehoeften van ouderen gepeild" dat het RIW-Instituut voor volkshuisvestingsonderzoek van de Technische Hogeschool in Delft heeft verricht. De resultaten ervan zijn door de Federatie

landelijke samenwerking bejaardentehuizenorganisaties (LSB) gepubliceerd. Ze komen morgen in Den Haag aan de orde op het congres "Een leven lang wonen: Ouderenhuisvesting in een emancipatieperspectief".

Bij het onderzoek is ook gebleken dat ouderen moeilijk onder woorden kunnen brengen wat hun eigenlijke wensen op het gebied van huisvesting en verzorging zijn. De werkers in de praktijk van de huisvesting van en hulpverlening aan ouderen voelen zich voor dilemma's geplaatst. Men onderkent de bezwaren van de tegenwoordige aanpak, waarbij te veel nadruk wordt gelegd bij opvang van ouderen in speciale voorzieningen. (ANP)

Figure 15. This newspaper article states that older adults desire to maintain their independence for as long as possible. However, due to their vulnerable position in society and the fact that existing facilities do not always align with their preferences and needs, achieving these goals can be challenging. This information comes from research done by the RIW Institute on behalf of Delft University of Technology. This research suggests that the solution lies in empowering older adults to realise their desires (Source: NRC Handelsblad, 1984).

In het Amsterdamse Verpleeghuis 'De Drie Hoven' doet men al het mogelijke om de huiskamer te maken. Er is zelfs een bureau voor.

Zwartboek op komst... BED IN VERPLEEGHUIS TELT MEER DAN PATIËNT DIE ER IN LIGT

door Monica Rohling

AMSTERDAM, zaterdag
Deze maand verschijnt er een zwartboek van de Vereniging Verbetering Verpleeghuizen (V3), waarin de negatieve ervaringen, die mensen hebben gehad met verpleeghuizen, staan opgetekend.
Penningmeester Annie Paasse, die de eerste aanzet heeft gegeven tot de oprichting van V3, nu ongeveer een jaar geleden, is één van diegenen die alle behoeften van de mensen die in de verpleeghuizen hebben gezeten.
Zij verwijt deze huizen, dat het veelal jonge personeel niet de nodige zorg en aandacht kan besteden aan de patiënten.
"Maar dat is niet de schuld van de verzorgers zelf. Het komt door de leiding, de 'top' van de verpleeghuizen, die geen enkele inspraak duldt, noch van het personeel noch van de patiënten", lacht Annie Paasse haar hart. "Het gaat de mensen aan de top om de bedden die moeten worden opgemakt, maar niet om de mensen die erin liggen."

Maar dat is niet de schuld van de verzorgers zelf. Het komt door de leiding, de 'top' van de verpleeghuizen, die geen enkele inspraak duldt, noch van het personeel noch van de patiënten", lacht Annie Paasse haar hart. "Het gaat de mensen aan de top om de bedden die moeten worden opgemakt, maar niet om de mensen die erin liggen."

Andere norm

Joop Belderk, hoofd Welzijnscloost van het hoofdstedelijk bureau W. de Bruijne Bakker (53) die zelf ook enkele jaren werkte als...
"Het leven begint bij veertig". Met deze opbouwende lijfspreuk probeert een gelijknamige Amsterdamse stichting tienduizenden oudere werklonen nieuwe moed te geven. De organisatie, die al vijftien jaar bestaat, heeft zich sinds een jaar volledig toegelijd op de bestrijding van het 'doemdenken' door volwassenen zonder werk.
"Dat gaat soms heel ver", vertelt de enthousiaste nieuwe coördinatrice van het hoofdstedelijke bureau W. de Bruijne Bakker (53) die zelf ook enkele jaren werkte als...
"Zij brengen tenminste naar voren, dat er een andere personeelsnorm moet komen. Langzamerhand is het wel al doorgevoerd dat een verpleeghuis geen kopie mag zijn van een ziekenhuis. Niet meer de koele witte gangen en steriele, grote slaappalen.
Het is duidelijk geworden dat niet alleen lichamelijke verzorging moet worden geboden, maar ook persoonlijke aandacht. Dat betekent dat er meer tijd aan de patiënt moet worden besteed."

...maar in Amsterdam is een gunstige uitschieter
In het gebouw van De Drie Hoven is duidelijk te merken, dat er rekening is gehouden met het 'huiskamer' maken van de leefruimte. Er zijn nappes en hoekjes. Maximaal vier personen per zaal. Ook is er een bureau kroeg, die niet onder doet voor de kroegen die Amsterdam zo talrijk kent. Bijzonder op de verpleegafdeling van dit bejaardencentrum is bijvoorbeeld dat twee eetbanken bij elkaar op één kamer kunnen slappen. Het gebouw is ingericht op het schrappen van een gezelliger sfeer, maar ook De Drie Hoven kampt met het personeelsprobleem.
Thom Houweling, directeur Sociale Zaken van De Drie Hoven, daarvoor: "Aan het aanbod van personeel ligt het niet, ondanks dat het werk niet gemakkelijk is. Jonge medewerkers zijn het in staat aandacht te besteden aan de bewoners, eens met ze te praten. Maar dan moet ze dat wel in de opleiding leren. Wij hebben op ruime zee dat we in de opleiding 500 tot 600 leraren uitgenodigd."

„Het leven begint bij veertig“ is er weer

door Wilma Nannings

AMSTERDAM, zaterdag
"Het leven begint bij veertig". Met deze opbouwende lijfspreuk probeert een gelijknamige Amsterdamse stichting tienduizenden oudere werklonen nieuwe moed te geven. De organisatie, die al vijftien jaar bestaat, heeft zich sinds een jaar volledig toegelijd op de bestrijding van het 'doemdenken' door volwassenen zonder werk.
"Dat gaat soms heel ver", vertelt de enthousiaste nieuwe coördinatrice van het hoofdstedelijke bureau W. de Bruijne Bakker (53) die zelf ook enkele jaren werkte als...
"Zij brengen tenminste naar voren, dat er een andere personeelsnorm moet komen. Langzamerhand is het wel al doorgevoerd dat een verpleeghuis geen kopie mag zijn van een ziekenhuis. Niet meer de koele witte gangen en steriele, grote slaappalen.
Het is duidelijk geworden dat niet alleen lichamelijke verzorging moet worden geboden, maar ook persoonlijke aandacht. Dat betekent dat er meer tijd aan de patiënt moet worden besteed."

Nevenverdiensten

Iemand die van een sociale uitkering leeft en er wat bij verdient, is in de ogen van de goegemoente gauw een verdacht persoon. Vaak is dat terecht: het valt niet te ontkennen dat er door veel uitkeringsgerechtigden zwart wordt bijverdient.
Het bewijs leveren dat er inderdaad zwart wordt gewerkt is juridisch een heel moeilijke zaak. Er moet of valsheld in geschreefde of oplichting bewezen worden en dat stuit vaak op bewijs technische moeilijkheden. Zo zullen koppelingen en doorgangen wel voor zorgen, dat er nergens loonlijsten worden gevonden.
Daarom heeft bestrijding van misbruik van sociale uitkeringen vaak alleen maar succes als dat gebeurt door middel van goede voorbereide politieke acties. De mensen kunnen dan op heterdaad worden betrapt. Om deze vorm van misbruik van de sociale wetten op te sporen en in de hand te houden is een goed bemande sociale afdeling van de opvoeringsdienst nodig.
Een SIOD (Sociale Inlichtingen- en Opvoeringsdienst) in analogie met de FIOD, de Fiscale Inlichtingen- en Opvoeringsdienst.

Geringe speelruimte
Toch is het niet a priori verboden als uitkeringsgerechtigde enig betaald werk te verrichten. Daarvoor is een aantal regels opgesteld, maar de 'speelruimte' is klein.
Dat onderdeel Ivo Spronk een leeraar is van de Rijks Hogeschool voor de Arbeidsvoorbereiding, die valt onder de Algemene Bijstandswet.
"Ik heb een beetje tijd zonder werk zat, werd ben via het GAB voor de avonden een hantse aangeboden - vier avonden 2 twee uur - aan een school voor beroepsopleidingen. Daar verdiende hij 340 gulden per maand mee.
In het besluit landelijke normering...

breid tot 680. Dat heeft veel tot gevolg, dat de andere werknemers meer moeten doen."

Niet meer die koele witte gangen en steriele grote slaappalen

Vrijwilligers
Niet alleen het werk van het 'vaste personeel' in bejaardencentra staat in de belangstelling, ook het werk van de vrijwilligers staat ter discussie. De FNV schreef in een nota, dat werknemers bang zouden zijn, dat de vrijwilliger hun taak overneemt.
Joop Belderk is het er niet mee eens, dat de vrijwilliger zorge voor de bejaarden een grote kansvervalsing zijn. De vrijwilliger kan ervoor zorgen, dat de bejaarden nog meer kriet krijgen. Dat werk is een verrijking van de taak van de verzorgers. Bovendien kan de overheid niet overloos geld blijven pompen in de voorsieningen.
ook de vrijwilliger van de Drie Voor Vrijwilligers, die één dag per week op de verpleegafdeling van De Drie Hoven werkt, stelt dat het vrijwilligerswerk een aanvulling op het echte verpleegwerk is. Hij doet dat werk, waarvoor het personeel geen tijd heeft.
Volgens deze vrijwilliger zijn er veel te weinig mensen (vooral mannen) in ons land, die bereid zijn vrijwilligerswerk te doen. "Jammer dat er zoveel werkloze jongeren zijn, die dit werk niet aanpakken. Je kunt zoveel doen."

Zelfstandig

Hoevel er veel discussies worden gevoerd over de zorg die het personeel aan de bejaarden moet besteden, komt er niet te veel hulp mag worden gegeven. De bejaarden moeten zo zelfstandig mogelijk blijven.
Als de mensen in het verzorgingshuis komen zijn zij daar ook voor opgeleid. Het is niet de bedoeling, dat de mensen zelf wel echt blij zijn met de hulp. Thuis werd het te moeilijk om voor zichzelf te zorgen.
Volgens hem komt het zelden voor dat mensen die naar een verzorgingshuis gaan, verkeerdt geplaatst worden. De bejaarden hebben immers de tijd naar hun 'verhuizing' toe te leven.
"Voor een verpleeghuis is dat echter heel anders", merkt Belderk op. "Iemand komt bijvoorbeeld overwaacht in een ziekenhuis, wordt voorschift van een arts overgebracht naar een verpleeghuis, dat hij meestal niet zelf uit kan kiezen. Daarvoor zijn er te weinig plaatsen."
Directeur Sociale Zaken Thom Houweling merkt hierop op, dat de verandering, die in het kader van Belderk 'is aangebracht in de AWBZ-bepalingen, het de bejaarde niet gemakkelijker heeft gemaakt.
"Vroeger betaalde de AWBZ een jaar lang het verblijf in een verpleeghuis, zodat de bejaarde de tijd had de besluiten of hij wel of niet zou ruggen naar zijn woning. Nu wordt het verblijf nog maar een half jaar door de AWBZ betaald, zodat de bejaarde eerder moet beslissen om zijn woning op te geven. Teruggaan naar de eigen woning is daardoor minder makkelijk geworden."

Figure 16. This newspaper article reported on the coming release of a black book which documented negative experiences of residents in nursing homes, largely due to staff shortages. The article highlighted that the housing complex 'De Drie Hoven' for older adults in Amsterdam was considered a good example of housing for older adults, as it did not have a hospital-like atmosphere. However, the complex still faced challenges with understaffing problems (Source: Rohling; De Telegraaf, 1981).

Ouderen praten over plaats in samenleving 'Grijze Panters' stellen eisen

door Anita Löwenhardt

DEN BOSCH - Onze moeders, vaders, opa's en oma's zit het de laatste jaren niet mee. Er wordt steeds meer geknabbeld aan hun, in de meeste gevallen, toch al niet riant inkomens. Zelfs zozeer, dat op het moment de helft van de Nederlanders van 65 jaar en ouder onder of net op het minimum-inkomensniveau zit.

Ook in tal van nieuwe bezuinigingsplannen worden de ouderen niet gespaard. Steeds vaker worden eigen bijdragen gevraagd voor voorzieningen waar zij nu eenmaal meer gebruik van moeten maken dan anderen. Ze hoeven hun maaltijden weliswaar niet met honden- of kattenvoer te bereiden, maar moeten wel bezuinigen op andere zaken als krante-abonnementen en lidmaatschappen van verenigingen.

Dit stelt de Nederlandse Federatie voor Bejaardenbeleid (NFB), mede-organisator van het congres "Oud in Nederland", dat vandaag in Den Bosch wordt gehouden. "Het minimumbestaan" is dan ook een van de onderwerpen die daar aan de orde zullen komen.

De overige initiatiefnemers voor dit congres zijn Cosbo Nederland (waarbij de protestants-christelijke, de katholieke en de algemene ouderbonden zijn aangesloten), het Nederlands Instituut voor Gerontologie en de Nederlandse Vereniging voor Gerontologie. De directe aanleiding vormt de "World Assemblée on Aging", die vorige maand in Wenen werd gehouden.

De resultaten van dit internationale congres over het ouderenbeleid, georganiseerd door de Verenigde Naties, zullen vandaag dan ook besproken en geëvalueerd worden. Maar het Nederlandse congres zal zich toch vooral richten op de specifieke - en volgens de organisatoren weinig rooskleurige - Nederlandse situatie.

Dat is wellicht ook de reden voor de overweldigende belangstel-

De steeds slechter wordende inkomenspositie van ouderen - de helft van hen leeft van het minimuminkomen of nog minder - is een van de onderwerpen die vandaag op het congres 'Oud in Nederland' aan de orde komt.

ling voor het congres. De afgelopen week hebben de organisatoren talloze teleur moeten stellen. Het absolute maximum van bijna duizend deelnemers is namelijk bereikt. Deze, voor het merendeel bejaarde, deelnemers zullen zich in Het Casino in Den Bosch behalve over het minimumbestaan, vooral buigen over onderwerpen als de voorzieningen en de huisvesting voor ouderen, alsmede de ouderen-emancipatie.

Die emancipatie is een heet hangijzer. Ouderen hebben in toenemende mate het gevoel buitengesloten te worden. Alleen al de indeling van Nederlanders in actieven en niet-actieven (allen die geen betaald werk hebben) wordt door velen als grievend ervaren.

Ouderen verlaten het arbeidsproces steeds vaker voor hun 65ste, via de WAO, de VUT en door bedrijfssluitingen. Als niet-actieven willen zij in vele gevallen toch actief blijven en iets doen met de door hen opgedane

kennis en ervaring. Maar dan blijkt dat zij geen enkele zeggenschap hebben over voorzieningen die vooral hen aangaan en geen enkele inspraak hebben in organisaties als de Ziektefondsraad of de SER, waar ook voor hen belangrijke beslissingen worden genomen.

Maat is vol

In een aantal westerse landen, waaronder de Verenigde Staten, is om die reden de laatste jaren een ouderenbeweging ontstaan, die zich de Grijze Panters noemt. Zij ijveren, vaak samen met jongeren, voor het actief betrekken van ouderen bij de samenleving. In Nederland togen begin dit jaar duizenden ouderen naar het Binnenhof om te protesteren tegen de achterstelling van ouderen. Zij boden de regering een manifest aan met de duidelijke titel: "Voor ouderen is de maat vol".

Ook vandaag zal blijken dat ouderen steeds meer voor zichzelf

opkomen. Actiegroepen van ouderen zullen in Den Bosch hun zeggenschap doen, onder meer over hoe het is om van een minimum-inkomen rond te moeten komen en iedere keer weer te moeten verzinnen waarop nu weer bezuinigd kan worden.

Dit emancipatie-thema zal ook meteen door de eerste sprekerster op het congres worden aangegrepen: mevrouw dr. Verwey-Jonker. Onder haar leiding (als Kroonlid van de SER) deed de commissie ontwikkelingsvraagstukken van bedrijven van de SER onderzoek onder oudere werknemers. Zij is zelf actief binnen de ouderenbeweging en lid van het wetenschappelijk adviescollege van de Nederlandse Federatie voor Bejaardenbeleid.

Daarna neemt prof.dr. H. van den Berg het woord. Hij is hoogleraar in de sociologie van de hulpverlening en zal het vooral hebben over het meer "ouderengevoelig" maken van de voorzieningen. Ook uit zijn verhaal zal weer blijken dat het terugdringen van de kosten van de voorzieningen, vooral voor de ouderen hard aankomt.

Zij zijn immers de grootste groep gebruikers van de basisvoorzieningen als gezinsverzorging, kruiswerk, aangepaste huisvesting en verzorgings- en verpleeghuizen. En de meest kwetsbare groepen onder hen, de hoogbejaarden, de oudere vrouwen en de oudere alleenstaanden, zitten veelal juist aan de onderkant van de inkomenspiramide.

Lichtpuntje

De bejaarden zien echter ook een lichtpuntje in de huidige economische crisis. Uit pure noodzaak sluiten de gebruikers van voorzieningen, ook de ouderen, zich aan tot belangen- en actiegroepen en eisen medezeggenschap in voor hen bedoelde voorzieningen. Ook krijgt het vrijwilligerswerk en daarmee de hulp van ouderen aan ouderen steeds meer aandacht. Ruim de helft van de ouderen die hulp nodig hebben, krijgt die van familieleden, bureaus, kennissen of vrienden.

Dit is des te belangrijker gezien het groeiende aantal ouderen dat zo lang mogelijk zelfstandig blijft wonen. Op dit moment is

dat 85 procent, vijf procent meer dan tien jaar geleden. Omgekeerd woonde in 1972 elf procent van de bejaarden in verzorgingshuizen, terwijl dat nu nog maar negen procent is. Een percentage overigens dat het hoogste ter wereld is, zoals in Wenen bleek.

De omstandigheden waaronder ouderen al dan niet zelfstandig wonen, is zeker een onderwerp waar uitgebreid over gediscussieerd zal worden. Onder meer in het "Groot Uur Oud" waarin Koos Postema 's middags een forum en de zaal met tal van onderwerpen zal confronteren. De belangenverenigingen van ouderen signaleren op dit gebied onder meer een nijpend tekort - zo'n 70.000 - aan bejaardenwoningen.

Communes

Ook bij het wonen komt de financiële positie van ouderen weer om de hoek kijken. Bijna de helft van alle Nederlanders die individuele huursubsidie ontvangen, is 65 jaar of ouder. Daarnaast moeten zij voor allerlei extra voorzieningen, zoals aanpassingen in de woning, vaak een beroep doen op de bijstandswet. Het spreekt vanzelf dat de ouderenorganisaties fel zijn gekant tegen het voorname van het ministerie van CRM om juist deze financiering via de bijstandswet af te bouwen.

Verder zal op het congres zeker gepleit worden voor financiële en andere overheidssteun voor het opzetten van experimentele woonvormen voor ouderen. Er zijn initiatieven te over voor bijvoorbeeld bejaardencommunes en bejaarden-boerderijen, waarin ouderen veel actiever kunnen functioneren dan in de traditionele verzorgingshuizen. Tot nog toe steunt de overheid deze initiatieven echter niet.

Evenmin als de overheid en met name het ministerie van CRM het congres van vandaag daadwerkelijk steunt. De aangevraagde subsidie is namelijk geweigerd. Het zal de deelnemers in ieder geval niet beletten diezelfde overheid met hun eisen te confronteren, die vooral neerkomen op het meer betrokken worden bij beslissingen die nu nog vaak over hen, maar zonder hen worden genomen.

Figure 17. In some countries, such as the United States, there is a growing movement of older adults who want to achieve the active involvement of older people in society. In the Netherlands, this movement protested in Den Haag to stand up for themselves (Source: Löwenhardt; Trouw, 1982).

Figure 18. Fifteen older adults "squatted" an empty shop in a neighbourhood of The Hague to demand better housing for older adults and the construction of a new nursing home nearby. After a few hours, they ended the action, but before leaving the building, they offered the Hague alderman for Social Welfare and Public Health their demands with 600 signatures from residents. The alderman promised to work towards fulfilling the desires of the older adults (Source: Algemeen Dagblad, 1980).

Figure 19. Photograph of older people that demonstrate in Den Haag for active involvement in society (Source: National Archives, 1982).

Ouderen willen thuis zelf kunnen beschikken

Van een onzer verslaggeefsters
UTRECHT – Ouderen hebben geen uitgesproken behoefte aan huisvesting, die speciaal bestemd is voor humanisten. Wel willen ze een aantal humanistische uitgangspunten bij het beheer van een woonzorgproject gerealiseerd zien. Het zelfbeschikkingsrecht is het meest belangrijke.

Dit blijkt uit een onderzoek van het Humanistisch Studiecentrum Nederland dat gisteren tijdens een studiedag ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de Humanistische stichting voor huisvesting van bejaarden (HSHB) bekend werd gemaakt. Het onderzoek naar de identiteitsbinding werd gedaan onder bewust aangesloten humanisten en een grote groep daaromheen, die een waardepatroon heeft dat in belangrijke punten niet van humanisten afwijkt.

Zelfstandig

Ze worden beschreven als zelfstandige, kritische personen, die mondig zijn en tot participatie bereid, maar die niet meer collectief doen dan nodig is.

De Humanistische stichting voor huisvesting van bejaarden heeft enkele woonwensen voor bejaarden op papier gezet in het jubileumboek HSHB 40 jaar. Een voorbeeldproject is het Deelhuis, dat bedoeld is voor ouderen die dag en nacht verzorging nodig hebben. Het Deelhuis bestaat uit acht tot tien zelfstandi-

ge wooneenheden. De ouderen worden zoveel mogelijk gestimuleerd activiteiten zelf ter hand te nemen.

Een tweede nieuwe woonvorm is de flexibele woonzorgvoorziening met zelfstandige woningen en verzorgingsplaatsen. Kern van dit project is dat van woningen verzorgingsplaatsen kunnen worden gemaakt en omgekeerd, als dat nodig is.

Wanneer een bewoner verzorging nodig heeft dan hoeft hij niet te verhuizen, maar de zorg kan worden aangeboden in de eigen zelfstandig woning. De zorg wordt ge-

leverd door een vaste verzorger of verpleger in het gebouw, in samenwerking met wijkverpleging en gezinsverzorging.

Het derde nieuwe project is een woonvorm met een klein zorgpakket dat eveneens beschikbaar is voor wijkbewoners. Het gebouw bevat naast een wijksteunpunt en zelfstandige woningen een aantal gemeenschappelijke ruimten. In de meeste hier beschreven vormen gaat het om initiatieven en plannen, die nog moeten worden uitgevoerd. Concreet beschikt de HSHB over veertig verzorgingshuizen en zestig woontussenvoorzieningen.

Boerderij ex-staatssecretaris Evenhuis net niet geveild

DALEN (ANP) – De veiling van de boerderij van oud-staatssecretaris A. J. Evenhuis is gisteren op het nippertje afgelast.

Net voor het pand met 50 hectare land in Dalerveen voor bezichtiging zou worden opengesteld, kreeg notaris H. van den Berg uit Coevorden het bericht dat er een betalingsregeling was getroffen.

De boerderij wordt bewoond en is gebruik bij de zwager van Evenhuis, G. Meppelink. Die sloot eerder een lening af van 1,1 miljoen gulden gekoppeld aan een lening van 300.000 gulden die Evenhuis af-

sloot. Onderpand was de boerderij met landerijen.

De bank spande dit voorjaar een kort geding aan tegen Evenhuis omdat die zijn betalingsverplichtingen niet nakwam. Het geding werd voorkomen nadat de schulden en lening alsnog werden afgelost. De affaire kostte Evenhuis zijn baan omdat hij de Kamer verkeerd inlichtte over zijn financiële perikelen.

„Het geld is binnen, ik neem aan dat de familie een nieuwe financierder heeft gevonden”, zei een lid van de raad van bestuur van de Bondspaarbank, die verder geen commentaar wilde geven.

Figure 20. According to a study reported in this newspaper article, the most significant factor for older adults was their right to self-determination (Source: Trouw, 1989).

'Actief opstellen voor passende huisvesting'

Heerma wil onderzoek woonwensen ouderen

Gemeenten, woningbouwverenigingen, zorginstellingen, lokale verhuurders en makelaars moeten zich samen met lokale ouderenorganisaties actief opstellen om tot adequate huisvesting van ouderen te komen. Ook de mogelijkheden om ouderen desgewenst zo lang mogelijk zelfstandig te laten wonen, dienen daarbij goed bekeken te worden.

Dat schrijft staatssecretaris Heerma (Volkshuisvesting), mede namens minister D'Ancona (WVC), in een brief aan de gemeenten. Heerma wil onder meer onderzoek naar de leefsituatie en woonwensen van ouderen, naar de geschiktheid van de bestaande woningvoorraad voor de huisvesting van ouderen en naar lokaties binnen gemeente of regio die voor ouderen geschikt zijn.

Tussen nu en het jaar 2020 zal het aantal 55-plussers toenemen van 3,3 naar 5,4 miljoen mensen. Het aantal personen ouder dan 75 jaar stijgt van 0,8 tot 1,2 miljoen. Vooral de groep alleenstaande oudere vrouwen neemt toe. Na 2035 zal de vergrijzing naar verwachting stabiliseren.

Ouderen wensen in het algemeen niet al te grote, goed toegankelijke gelijkvloerse woningen. De huizen moeten niet al te veel onderhoud vergen en liggen in een omgeving waar voorzieningen als winkels, postkantoor en openbaar vervoer

makkelijk bereikbaar zijn. Ouderen tussen 55 en 64 jaar tonen ook belangstelling voor koopwoningen.

Vooraf voor mensen boven de 75 is een goede afstemming nodig tussen de huisvesting en de dienst- en zorgverlening. Daarbij blijken zich momenteel nog de nodige knelpunten voor te doen. Meer en beter gestructureerde samenwerking tussen de diverse lokale partijen en de ouderen zelf kan hierin verbetering brengen, aldus staatssecretaris Heerma.

(ADVERTENTIE)

VAN **MULKEN**
KEUKENS

KOMPLEET
IN
KEUKENS

POGGENPOHL

HEERLEN TEL. 045 71 49 49

APOLLOLAAN 3

HEERLEN

NOOT L. LOON

ENVYLOTIP
APOLLOLAAN 3

Figure 21. The State Secretary for Housing emphasised the importance of collaboration between municipalities, housing associations, care facilities, landlords, brokers and associations for older adults to create sustainable housing options for older adults. By actively working together and taking into account the preferences of older adults, the State Secretary suggests that it is possible to develop housing that better meets the needs of this group (Source: Limburgsch Dagblad, 1991).

2007 – 2018: Reform of the care system

The provision of long-term care has been a significant concern in the Netherlands, as the population ages and healthcare costs continued to rise. Until 2007, the national insurance scheme known as AWBZ provided long-term care for Dutch citizens. However, concerns about rising costs and potential shortages of care staff led to changes in the Dutch long-term care system (Kromhout et al., 2018). In 2007 the government introduced the Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo, Social support act). This act made municipalities responsible for examining the need for support and providing necessary assistance. Over the years, the AWBZ was further reduced until it was completely abolished in 2015 with the implementation of the Hervorming Langdurige Zorg (HLZ, Reform of Long-Term Care).

The HLZ aims to improve the quality of care, increase community involvement and ensure the financial sustainability of the healthcare system. As part of the HLZ, the Dutch government introduced several programs, including the Wet langdurige zorg (WLZ, Long-Term Care Act), home nursing is financed from the Zorgverzekeringswet (Zvw, Health Insurance Act), and the Wet maatschappelijke ondersteuning 2015 (Wmo 2015, Social Support Act) (Ministry of Health, Welfare and Sport, 2015). The WLZ provides long-term care for individuals who require permanent assistance. The Wmo 2015 makes municipalities responsible for providing social support to citizens with disabilities, enabling them to live independently and participate in society. If an older adult requires support to live independently or to participate in society, they must seek assistance from their local municipality. The Wmo 2015 is an important change as the focus is no longer on compensating disabilities, but on the enhancing of one's self-sustainability and participation (Kromhout, 2018).

The shift towards promoting longer stays at home as part of the Dutch long-term care system meant that nursing homes were only available to those who could no longer live independently. This policy change resulted in many older adults losing permission to live in nursing homes, as they were now expected to receive support in their homes or communities (Kromhout, 2018; Daalhuizen et al., 2019). As a result of this change, many nursing homes were not suitable for the new resident groups, and this led to the vacancy of these buildings (Daalhuizen et al., 2019).

With the reform of the health care system in the Netherlands, the government encouraged individuals to care for each other. The role of the government is to provide support and assistance when needed (Kromhout, 2018).

4. De Drie Hoven: Housing complex for older adults

The housing complex for older adults known as 'De Drie Hoven' embodies the societal, political and economic changes discussed in the previous chapter. The building, which was designed by architect Herman Hertzberger, took from 1964 until 1974 to complete. During the design phase, the government recognised the need for a wider range of housing facilities. The building's central location and its prominence in social discussions about the role of older adults reflect the shifting societal views of the time. De Drie Hoven met the wishes of the population by eliminating the hospital atmosphere. Economic factors were also crucial, with the Wet op Bejaardenoorden enabling its construction, while cuts in older adult care led to a decline in the quality of care. This resulted in the eventual closure of the facility. This paragraph will delve deeper into the architect's concept for De Drie Hoven and how the building responded to different policies.

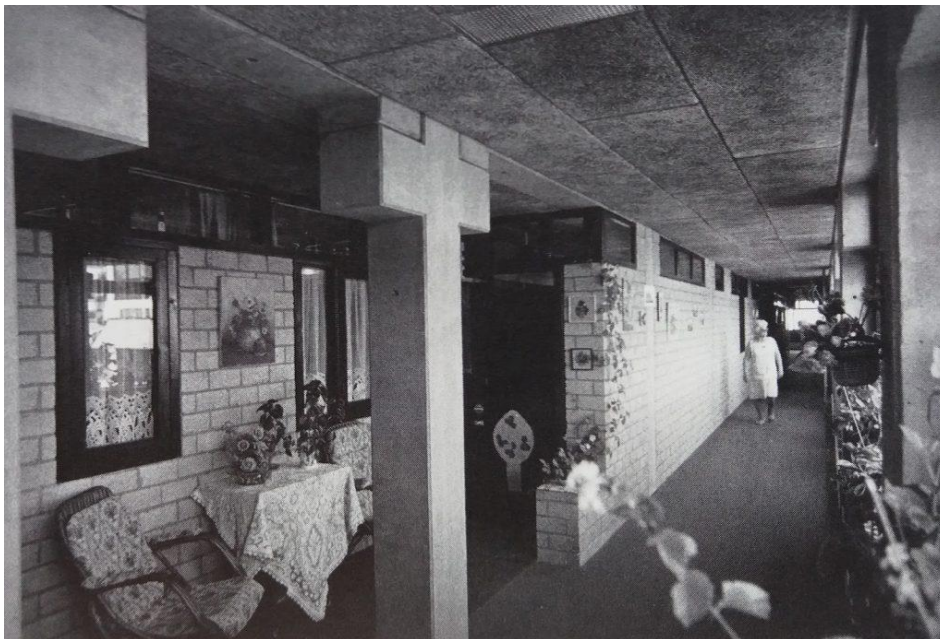
De Drie Hoven

For the official opening of the De Drie Hoven on 9 May 1975, the organisation published a brochure, which gives a good impression of the goals they aimed for. De Drie Hoven was a nursing home for physically and mentally handicapped older people and consisted of four wings around a central building. The first wing consisted of 55 double rooms for couples. The second wing was a nursing home with 171 units that each included a room, kitchen, and bathroom. The third wing housed 250 beds for older individuals who were ill for a long period or mentally ill. This part was divided into units of 25 beds in one-, two, and four-bed rooms. The fourth wing was for staff, with 21 two-chamber rooms. The central building housed various functions such as a multifunctional meeting area, shops, a bar, a library, a billiard room, a hairdresser, a laundry, kitchens, and storage (Mens & Wagenaar, 2009).

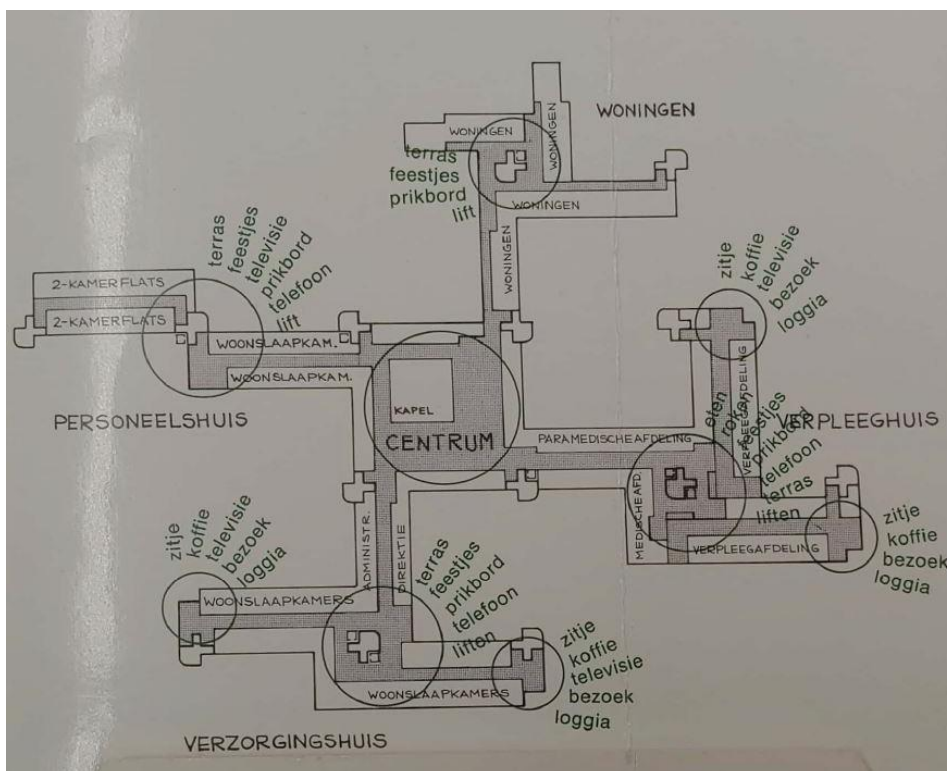

Figure 22. De Drie Hoven with the centre building and the four wings. (Source: Hertzberger, 1975).

The architect found it important that social interaction among the residents was promoted to prevent loneliness, which was reflected in the buildings' design. The building functioned as a small city, with the hallways serving as indoor streets and porch-like areas in front of the dwelling units. Residents used these areas to extend their homes beyond their front doors as shown in figure 23. Shared living rooms encouraged social interaction at the neighbourhood level. Squares facilitated contact on the district level. Figure 24 depicts the architectural concept of the building, where the central square serves as a small city centre, connecting the building's different wings and the outside world (Mens & Wagenaar, 2009; De Drie Hoven, 1975).

Figure 23. Hallway in de Drie Hoven functions as an indoor street (Source: Hertzberger, 1975).

Figure 24. De Drie Hoven functions as a small city with different types and scales of meeting areas (Source: De Drie Hoven, 1975).

De Drie Hoven has been well-received by both the residents and society, thanks to its unique design (Van Heuvel, 1975; Van Zuylen, 1975). The combination of the different housing types under one roof enables residents to move to different wings when they require a different level of care without having to move to another building or city. This enables residents to maintain the contacts they have made, as they are still in the same building (De Drie Hoven, 1975). The use of materials such as concrete and bricks emphasises its unfinished state. This intentional design encouraged residents to create their own unique living spaces (De Drie Hoven, 1975). The building received positive reviews in newspapers and magazines for the level of social interaction among residents and the autonomy residents were given (Van Zuylen, 1975; Van Heuvel, 1975). Even internationally this nursing home was seen as the most controversial facility for older adults in Europe (Goldenberg, 1981; Breuer et al., 1991).

Herman Hertzberger ontwierp geweldig complex in Amsterdam

Architect verenigde liefde voor mensen en voor bouwen in bejaardencentrum

door Gert van Zuylen

Het bejaardencentrum „De Drie Hoven“ in Amsterdam-Slotervaart is 'n aangrijpend bouwwerk. Er zal wel eens een tijd komen, waarin men ook van deze bouwkunstige geladenheid niets meer moet hebben, maar die tijd is nog wel veraf als het gebeurt dan zullen „De Drie Hoven“ in goed gezelschap zijn. Ook over „Art Nouveau“ (of op z'n Oostenrijks: „Jugendstil“) wilde men zo'n veertig jaar geleden (en in architectenkringen nog veel later) niets meer horen, dat was „de slaotiestijl“ en de Amsterdamse School van de onvolprezen P. L. Takstraat (of nog echter de Zaanstraat) heeft ook al in die verdorhoek gezeten.

Herman Hertzberger zal men tot de heel grote architecten van Nederland (en daarbuiten) moeten rekenen.

Herbestrating kost Rotterdam twintig miljoen

Van onze Woonkrantredactie ROTTERDAM, zaterdag Rotterdam moet ongeveer twintig miljoen gulden op tafel leggen. Dit om de achterstand in de herbestratingplannen te financieren. Het is duidelijk gebleken dat dit nodig is, alvorens al om de winkelstand omhoog te halen. In de Noordindiastraat bij voorbeeld, is de omvang van de winkels in deze drukke winkelstraat nu een opknopert van het wegdek met sprongen omhoog gegaan.

Gemeentewerken zou graag elk jaar wat meer geld hebben voor herbestrating maar door de huidige financiële toestand van de Rotterdamse gemeente is dit vrijwel niet mogelijk. Binnenkort zal dit probleem in de raadscommissie voor ruimtelijke ordening, verkeer en openbare werken uitvoerig worden besproken.

Oplossing

De menselijke levensavond is, als 't erop aankomt, een ernstige zaak, niet zonder de oude mensen volop in hun geld kunnen woenen, des te gemakkelijker wordt het een trieste zaak. Dat lost men dan niet in een handomdraai op.

Een oplossing (voor de toeschouwers, niet voor de

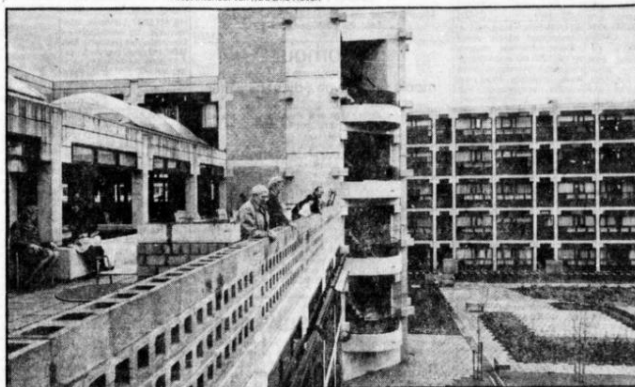
men. Dat liet zich al wel aanzeggen toen hij aan de Weesperstraat het grote studentenhuis zette. Het was al wel een veldonges fel toen in Apeldoorn het kantoorgebouw voor „Centraal Beheer“ een paar jaar geleden in gebruik kwam.

Maar zo'n studentenhuis kan het altijd ook hebben van zijn kleurrijke en roerige bewoners. Zo'n onconventioneel kantoorgebouw waar iedereen op de muur mag plakken wat hij wil is natuurlijk zo'n doorbraak van de conventies van vervelende managers, dat bij de bewondering voor de bouwvorm best een scheut vermaak om de uitverkoop van kantoorgewichtigheid kan komen.

Dat alles is er bij een bejaardencentrum niet zo erg bij.

• Het interieur van „De Drie Hoven“

• Bejaardencentrum „De Drie Hoven“ in Amsterdam-Slotervaart.

betrokkenen) is het verbeteren van onze oude medemens of ergens veraf in de natuur of tenminste in een net en ietwat ondoorzichtig gebouw in een keurig gekamd park. Ook die oplossing heeft de stedelijke bejaardenzorg met Hertzberger in dit geval niet gekozen.

Het complex is toegankelijk, het keert zich naar vele kanten open naar de omgeving en spreidt zich als het ware met vele vangarmen over het grote gebied uit, dat omstreekt wordt door de Pieter Calandlaan, de Tournairestraat, de Louis Christijnsstraat en Louis Bouwmeesterstraat. (Voor de jonge generatie, voor wie dit allemaal namen uit de Griekse oudheid lijken, het zijn allemaal toespelers geweest die al bejaard waren toen de

tegenwoordige bewoners van „De Drie Hoven“ nog in hun wiegen kraaiden.)

Vormgevoel

Hertzberger is bepaald niet het soort architect dat eigenlijk niets maakt omdat de bewoner het maar allemaal zelf moet maken. Hij is van zijn jongste jaren af een architect met een ijzersterk vormgevoel. Maar hij zet vormen neer die tegen een stootje kunnen en die door de bewoners kunnen worden aangekleed of met rust gelaten, versierd of mishandeld, zonder dat ze hun eigen karakter verliezen.

In zoverre was de keuze van Hertzberger voor een bejaardencentrum al daarom zo verstandig, omdat en-

ge honderden oude mensen natuurlijk enige honderden eigen sbodeeds en enge bouderden eigen opvattingen omtrent mooi en gezellig meebrengen. Dat kan men dan natuurlijk onderdrukken met allerlei voorschriften: met uniforme gordijnen voor de ramen, uniforme meubelen: de veelgeprezen „architectonisch verantwoorde“ eenheidsstijl, die doorgaans echt wel netjes of soms mooi is, maar ook ietwat stierf, niet doorleed.

Men kan het ook anders doen: door een bouwwerk te maken dat zo sprekend is, zo sterk in zijn uitdrukking, dat het zichzelf blijft, wat men ook voor de ramen hangt en wat men er ook in zet.

Nu is er bij zulke „sterke“ architectuur ook weer een gevaar: het bouwwerk kan

gemakkelijk de inventaris overschreeuwen, de eigen smaak van de bewoners overstemmen. Het gevolg is dan, dat weliswaar het bouwwerk niet „benadeeld“ wordt door de inbreng van de bewoners, maar die inbreng heel erg in het nadeel raakt.

Er komt heel wat voor kijken om een middenkoers te sturen. In „De Drie Hoven“ is dat gebeurd en dat is vermoedelijk Hertzberger's grootste prestatie. Het is een sprekend en onverwisselbaar bouwwerk en de architect heeft niet geprobeerd de appartementen en kamers dan maar „neutraal“ te maken, als nietszeggende achtergrond voor het eigen huisraad van zo uiteenlopende mensen. De voormental van de architect zet zich wel degelijk ook in eigen vertrekken door, maar op een omzichtig, terughoudende wijze, zodat de schoon-gemetselde wanden en de vensters met kleine glasvlakken een goede achtergrond vormen voor alles wat men zelf mooi vindt. De binnenrichting is zo dat men er ook niets in kan zetten en dat het dan toch huiselijk is, maar dat men er ook iedere eigen levensstijl kan binnendragen.

Moskeeën

„De Drie Hovens“ is een geweldig complex, met een gemeenschappelijk „bus“ in het midden waarop vier vleugels aansluiten. Haar het zuden gekoerd is er een prachtige, ietwat aan moskeeën ontleende opeenvolging van twee, drie- en vierde verdieping, van de tweede verdieping van het middengebouw het buitenterras is. Het hele complex telt veertien liften en leidingen. Het heeft een verpleeghuis (250 plaatsen), bejaardentfels voor 55 echtparen, een verzorgingshuis voor 232 personen. Een groot deel van de noordelijke vleugel herbergt inwonende personeel.

Niet de geringste verdienste van Hertzberger is het, dat dit geweldige complex nergens een geweldige indruk maakt. Dat ligt er vermoedelijk aan, dat Hertzberger twee liefdes gelijkelijk koestert: liefde voor de bouwkunst en liefde voor mensen voor wie hij bouwt. Die liefde ervaart men dan het spectaculair in het „dorpje“ in het centrale gebouw, maar zij is evenzeer aanwezig in het intieme gebied van ieders persoonlijke woonruimte.

Meubels van Gerrit Rietveld in productie in Italië

Figure 25. Architect Herman Hertzberger is praised for the way he designed De Drie Hoven. Instead of placing older adults in remote areas, the centre is accessible and opens up to the neighbourhood. The strong design that allows residents to create their own spaces is especially praised by the author (Source: Van Zuylen; De Telegraaf, 1975).

Flexibility and Structure

When De Drie Hoven was officially opened, Hertzberger (1975) expressed confidence that the structure of De Drie Hoven was flexible enough to deal with future changes, even if they were chaotic, without affecting the entire building. The architect's assurance of the building's adaptability may be attributed to the need for flexibility during the design process, as changes in the care for older adults made it necessary to redesign the structure.

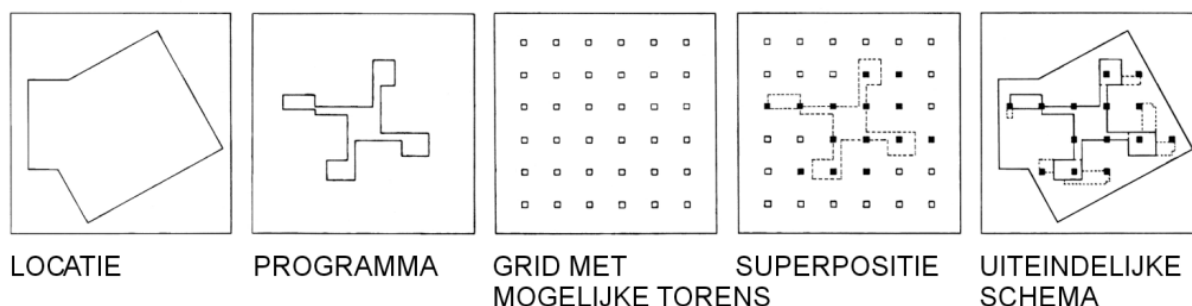
During the design process, there were significant changes in the approach to older adult care that had a considerable impact on the building's design, as noted by Hertzberger in his book *lessons for students in architecture* (2005). Although many of the initial proposals could be adapted with minor modifications, it became clear that the original approach was too rigid and hermetic to adapt to the changing needs of this population. In the new approach, the first step was to identify the general facilities that were relevant to the entire building, such as staircases, elevators, air ducts, etc. These facilities were all concentrated in vertical shafts located at rational and regular distances from one another throughout the complex. The organisation of the towers is shown in figure 26. These towers have a stabilising function for the whole complex (Hertzberger, 2005).

The structure of the building is based on a system of modules. The smallest module, measuring 92 cm, was chosen as the basic unit that could serve as the building block for rooms of any size. The structure consisted of prefabricated column-, beam- and floor elements. The standardisation of dimensions within the building was done to keep the costs down (Hertzberger, 2005).

The changed structure highlights the importance of creating buildings that can adapt to changing needs over time. Hertzberger says the following about the structure of a building:

“You could compare the structure to a tree which loses its leaves every year. The tree remains the same, but the leaves are renewed each spring. The usage varies over time and the users demand of the building that it adapts itself properly to their insights as they evolve. Sometimes this entails a step backwards in the spatial quality, but sometimes, too, it means a step forward, an improvement of the original situation” (Hertzberger, 2005, p. 132).

So, it is important that a building is flexible, but that the changes of demands are unpredictable as it could be a decline in spatial quality, but it could also improve the original situation. This makes a flexible structure desirable, but also almost impossible.

Figure 26. Concept of the placement of the towers within a grid (Source: Hertzberger, 2005).

Changes at De Drie Hoven throughout time

Cuts in the older adult care around 1980

The cuts in the care for older adults have resulted in poor quality care for this population in De Drie Hoven. Figure 27 shows a newspaper article from *De Waarheid* in 1983, which highlights the problems that arose as a result of these cuts at De Drie Hoven. Thom Houweling, the director of De Drie Hoven, observed that the organisation's ideals were becoming increasingly difficult to achieve due to the tremendous pressure under which they were working (Groenink, 1983). De Drie Hoven aims to give attention to their residents, as they believe it is important for them to be able to do things on their own that they are still capable of doing. However, this requires more time, which is not available due to the government's cuts in healthcare. Employees are unable to provide the level of care and attention they want to give to residents, which is frustrating for them.

Reform of the older adult care around 2007

Daalhuizen et al. (2019) predicted that the reform of the healthcare system in 2015 will lead to nursing home vacancies, which was the case for De Drie Hoven. The building was partly demolished in 2012 and the remaining part closed in 2017 (Amstelring, 2017).

Research conducted by Breuer et al. in 1991 identified several shortcomings in the building's design, including limited accessibility and usability for those with physical disabilities, inadequate privacy for residents and staff, insufficient daylight, poor colour and material choices, and structural issues, such as leaks and high energy losses. These issues resulted in high maintenance costs, making it difficult to address these shortcomings. In 2007, The board of directors of De Drie Hoven recognized that the building's structure presents challenges for necessary adaptations to meet the needs of future residents. Parts of the building were too old, and the fixed columns made it almost impossible to adapt the nursing home to new demands, including the need for wider hallways and elevators for the increased number of residents in wheelchairs. Additionally, the infrastructure of the building, such as the water pipes and drainpipes, posed health and safety risks, while the climate control system was inadequate, making the building either too hot or too cold. Furthermore, the fire safety was no longer suitable for future residents. And the building contained asbestos, which means that for any adaptation to the building, no matter how minor or major, residents needed to evacuate their residence (Amstelring, 2017).

In 2017, after considering different scenarios, the board of directors of De Drie Hoven made the decision to close the building. This decision was based on the importance of minimising resident movements and providing quick clarity for both residents and employees. Additionally, the financial aspect of the decision was taken into account to ensure that it was feasible. The vision of The Amstelring was also considered during the decision-making process. The decision meant that residents had to move to other nursing homes (Amstelring, 2017).

The closure of De Drie Hoven had a significant impact on the residents, as they had become attached to the building and the community. The documentary produced by Schonewille in 2019 shows how the residents felt about the forced relocation, and their frustrations and concerns were evident. The residents had expected to spend their remaining days at De Drie Hoven, and the prospect of moving to another nursing home was distressing for them. The eight-episode documentary highlighted the emotional impact of the closure on the residents and their families, as well as the staff who had worked there for many years.

Denken over gezondheid wordt gedwarsboemd door bezuinigingen

Zelfs geen tijd om te huilen als iemand doodgaat

(Door Evelien Groenink)

De Drie Hoven kent een verplegende, een verzorgende en zelfstandige afdeling. De zelfstandige afdeling bestaat uit vijftien service-flats; aangepaste woningen voor min of meer invalide mensen. In de verzorgende afdeling worden 235 bejaarden en het verpleghuis — verdeeld in een afdeling voor lichamelijke zieken en bejaarden met geestelijke stoornissen (dementie) — telt 256 bewoners.

Er vinden behandelingen en therapieën plaats met mensen die leven, zich zelf aankleden of zelf eten. Ook mensen die nog of weer thuis kunnen, kunnen voor behandeling een of meer dagen per week in de Drie Hoven terecht. Dat wordt het 'huisonderzoek' of familie of huisonderzoek, dat zelf niet

Een verzorger: 'Geen tijd, geen tijd, geen tijd. We hebben zelfs geen tijd om te huilen als er iemand doodgaat.'

optimaal voor de persoon in kwestie kunnen zorgen.

Idealen

Het huis richt zich op verzorgen, niet op genezen. Daar wordt de nadruk op voor. Maar al en toe worden mensen toch wel behandeld, bijvoorbeeld door schuiven van de verpleging naar de verzorgende, of anderszins.

De zelfstandige woningen kunnen in het huis een gebruik maken van de ziekenboeg van het alarmstelsel. Als ze er toe in staat bent, kun je naar buiten. Of anderszins, je kunt tegen bij de activiteiten, op het centrale Dorpsplein of in de kantine. 'De grondgedachte is vrije idealen', zegt Thom Houweling, directeur van de Drie Hoven. 'Maar ook al heb je nog zulke mooie idealen; je haalt ze steeds minder. We zoeken onder een ontzettende druk'. De rondleiding door het huis start bij Houweling op de directiekamer, waar een groot platavondt met hem en Ben Visser. De laatste werkt op een psychogeriatrische afdeling, waar de dementie worden worden.

Praten

Voor 23 mensen is er 14,7 arbeidsplaats beschikbaar. Dat verdeeld over dag-, avond- en nachtdiensten, levert doorgaans vijf mensen per dienst op. Als Ben Visser dagdienst heeft, begint hij om half acht. Hij heeft de rapporten van de nachtdienst, bij wat de mensen, kleedt ze aan en brengt ze naar de eetzaal.

Dat staat er makkelijker dan het is. Ik moet ze niet alleen aankleden. Er moet ook met ze gepraat worden. Ze moet ze zelf laten doen wat ze kunnen doen, ook al duurt het dat een uur zo lang. Dat is een belangrijk aspect van de zorg, want als je iemand niet kunt helpen, moet je niet blijf trainen op wat ze zelf

noog kunnen, of weer kunnen leren, taken ze alleen maar verder af te stellen.

Maar ja, als je zo bezig bent, zit de volgende die gewaast moet worden alweer te trappelen. Elke dag sta je weer voor die keuze: efficiënt te op tijd werken, of de aandacht geven die de mensen nodig hebben om die de principe ook is.

Thom Houweling: 'Dat is geen persoonlijke hobby, dat wil ik niet zeggen. Dit soort zorg is de opraging van ons huis, het is je oprecht aandacht geven. Want de mensen vragen erom.'

Verdwaald

Ben Visser: 'Het gaat er toch om hoe die mensen zich voelen. Ik weet niet of je wel eens verdwaald bent geweest, ik heb dat ook. Het is niet dat je verdwaald bent, maar dat je niet weet hoe je moet werken. Hun omgeving klopt niet. Ze weten soms bijvoorbeeld zeker dat de tuin moeten baven, of eten moeten koken omdat hun maag zo vaak knijpt. En dan zie je erop staan dat niet kan, want je niet weg kan. Die mensen zoeken zwerfen, voelen zich onplezierig.'

Het is nodig dat je met ze praat, dat je ze langzaam weer terug brengt naar de realiteit, voor zover mogelijk. Daar gaat verstandelijk veel tijd in zitten. Onder het motto dat men moet hebben toch alle? 'Dat wordt echt keihard gezegd. Zo worden ze dubbel opgesloten.'

(Door Evelien Groenink)

In een verzorgingshuis wonen mensen. Mensen die vaak niet meer beter kunnen worden. Maar soms ook wel. Mensen die willen leven. Kan je die mensen nog een beetje actief leven garanderen? Het is heel goed mogelijk — en het wordt steeds overtuigender — om ze onder de sulfamaken medicijnen te stoppen, ze in een stoel te zetten en te laten zitten. Een keuze, die moet worden gemaakt. Maar waar?

Als de regering ervoor kiest om mensen te behandelen als ziekteverschijnsel of ziekteverschijnsel, moet het parlement dat maar zeggen. En dan zien we wel of de Nederlandse bevolking het daar mee eens is. Maar die discussie blijft onder tafel.

Een dagje rondlopen in het verzorgingshuis de Drie Hoven in Slotervaart: de woning van bijna zeshonderd mensen, die zelfstandig verzorgd worden, of zelfstandig wonen in aangepaste woningen. Een wereld op zichzelf, maar wel een waarin je geen tijd hebt om te huilen als er iemand dood gaat.

Zien we aan de gezondheidszorg het eerst waar het met de maatschappij-in-crisis naar toe gaat? En al en toe triest verlaten, maar ook een verhaal van actie, solidariteit en aandacht voor elkaar.

voor die kies geteld, dat is het grote probleem. Wij hebben opvattingen over welke kwaliteit de zorg moet hebben, maar we halen het niet door bezuinigingen.

Het moet snijdt aan twee kanten: de bewoners worden gekneld door de erge budgette voor van alles en nog wat de meesters honden net driehonderd in te houden over. Daarvan moeten ze kleren kopen, cadeautjes voor de kleinkinderen, schenken, krantenabonnementen, boeken — die dingen zijn juist voor mensen die verder zo goed mogelijk moeten worden verzorgd. Er wordt ze steeds meer afgewonnen. Onder het motto dat men moet hebben toch alle? 'Dat wordt echt keihard gezegd. Zo worden ze dubbel opgesloten.'

Geen argumenten

De levensomstandigheden van de bewoners gaan achteruit — dat is in

Ben Visser: 'Ik word in maart ontslagen als ik mijn diploma heb. Waarom ik dan toch die opleiding afmaak? Dan heb je tenminste iets. Het idee dat je misschien nog een werk krijgt. Maar eigenlijk ben ik al te oud. Ik ben 23. Zeventienertien zijn veel goedloper. Wat ik nu mijn toekomst denk... eigenlijk niets. Misschien zou ik pedicure of zo. Verstandig is ik een training zoeken, want ik ben hier niet. Dus sta ik over twee maanden ook nog op straat.'

Helpen met het kopje thee

Een dag in de Drie Hoven

de tweede kant — ook de zorg moet invloeren.

Laatst kreeg we een brief van het Rijk en daar stond kondgemaakt er moet 240 miljoen bespaard worden. Ik moet daarom de basiszorg zes minuten per dag per patiënt, de dingen die echt moeten terugbrengen tot vijf-ene-half uur.

Geen onderbewing, geen argument, ze zeggen niet eens: ik houd die basiszorg best terugbrengen; dat is voor mij de discussie niet. Alleen het geld, het bezuinigingsgeld. En wij moeten maar zien hoe we dit nu over de komende jaren.

Ben Visser: 'Ook door de beddendrukte in de ziekenhuizen krijgen we het steeds zwaarder, want de mensen die daar overvrijden, de moeilijker verzorgbare mensen, kunnen dan al-

len nog maar hier terecht. Bovendien komen we al met een personeeltekort — zelfs al zitten we boven de

officiële toelastingsnorm — en moeten kampen we al met een personeeltekort — zelfs al zitten we boven de

Thom Houweling (links) en Ben Visser

Alles is krap, alles knelt

In het café op het overdekte Dorpsplein ontmoet ik Aase Riekmann en Ruud Vastenhout. Aase is hoofd van de ziekenboeg, Ruud zit bij de technische dienst en bij de ondernemingsraad. Ook zij komen in de problemen met hun dagelijkse functies, met hun opvattingen, idealen en de praktijk.

Ruud Vastenhout wordt in de OR geconfronteerd met de noodzaak om de problemen in te lossen. Het is niet bij het rijk geen pool aan de grond krijgen.

'We lopen allemaal tegen de kniphaan aan. Soms kan je intern, door van alles te verschuiven, wat mogelijkheden openen. Maar we kunnen maar net zolang schuiven als er ruimte is.'

Aase Riekmann: 'Dat is ook weer zo'n cliché: de kluis is vol met dit soort dingen te regelen. Maar als er iemand van een afdeling weg is voor een vergadering, missen we wel twee handen en twee voeten. Alles knelt.'

Ruud Vastenhout: 'Het is toch hartelijk gek dat je als OR verplichtingen hebt, bij de wet geregeld, en dat die verplichtingen tegelijkertijd door het rijk onmogelijk worden gemaakt. Werkoverleg, dat moeten we ook hebben. En al dat soort dingen gaat direct ten koste van de zorg voor de patiënten. In twee kan je helemaal niets doen.'

Conflict Aase Riekmann: 'Wij komen voortdurend in conflict met de rijkseisen die berecht — aan ons worden gesteld — vooral de laatste twintig jaar zijn die veel hoger geworden. Voorheen had het niet wat je deed, als de mensen maar gewassen waren en in een stoel zaten. Maar de nieuwere opvattingen, dat mensen zo lang mogelijk zelfstandig moeten blijven, zoveel mogelijk zelf moeten kunnen beslissen over hun eigen tijd en leven, de dingen die van groot belang zijn voor het geluk van mensen, die vragen steeds meer van ons. Het heeft heel veel veranderd. We vragen ons onmogelijk gemaakt.'

Witte plek Ruud Vastenhout: 'De Drie Hoven is een goed huis dat selecteert op zware of moeder zware gevallen. We vragen niet iemand, al is de verzorging daarvan nog zo moeilijk.'

'Ochtends wassen een aankleden. 'Maak de gezondheidszorg niet ziek', staat er op de button.

Aase Riekmann: 'En het wordt moeilijker, want vaak wordt de ziekenboeg konink een grotere stroom 'zwaardere' patiënten, die daar door de beschikbare niet kunnen blijven, door de afkapping van de gezondheidszorg en de vrijverpleging kunnen mensen minder thuis verzorgd worden, dat komt hier ook maar toe. Hier komt alle ellende bij elkaar. En nog steeds is het verzorgingshuis een witte plek in de hele gezondheidszorg. Ge-

lukkig leen we nu om onze mond open te houden. Het verzorgingshuis als uitvalsweg van een ziekmakende tweede lijn en een noodlopende eerste lijn. Aase Riekmann: 'Daar gaat het zo langzaamhand wat er op lijken. Er is heel hard discussie nodig in alle sectoren van de gezondheidszorg. We moeten allemaal met vragenstukken als euthanasie van de grond worden behouden, maar de bezuinigingen maken elke-

Loon

De gemiddelde verzorger verdient zo'n 1200 gulden bruto per maand. Daarvoor doet zij of hij heel wat inspanning, wil en opgevoerd werk. Minister Brinkman vindt dat deze salarissen, vergeleken met die van de ambtenaren, ook best wat lager kunnen.

Per 1 januari zijn de lonen bevroren. Is de prijscompensatie afgeknapt. En dat onder het motto van de werkgelegenheid. Maar de verzorgers zien geen werk te rugkomen, voor alles wat ze inleveren. Integendeel, hun collega's vliegen de deur uit.

discussie onmogelijk. De structuur van die nu, is irrationeel. Wat is beter? Loonlijst voor specialisten en apothekers? Er moet nagedacht worden over kwesties als dure apparatuur, de medische industrie, de principiële kant van het vragen van een eigen bijdrage. Waar lozen we voor? Wanneer voor zorg, wanneer voor behandelings?

De structurele veranderingen zijn heel nodig, maar we komen er niet aan toe. Je hebt te maken met volstrekt wanzenante situaties, soms moet een patiënt vanuit ons verpleghuis naar een ziekenhuis. Maar dan is er bij ons een bed bezet, en krijgen we te horen dat we niet aan de norm voldoen als dat bed niet onmiddellijk weer bezet wordt. Dan moeten we opblijven naar het ziekenhuis, of die mevrouw weer alpblijft teruggestuurd kan worden. Hebben ze haar daar alleen, maar een nieuwe verpleegster omgedaan. Dat kan niet zijn.'

De actiedag, die twee weken geleden in de Drie Hoven werd gehouden heet Aase en Ruud, evenals de anderen die ik spreken in het huis, wel gedrukt worden. Het is zo belangrijk voor die bewoners al ze op die bijeenkomst wat wilde zeggen maar ze was ontmoet, ze zei: dat doe ik niet, dat kan ik niet, het gaat over mij. Het is zo belangrijk voor die mensen dat ze dat ook mogen kunnen zeggen, dat je contact met ze hebt. Ze kunnen het soms niet verdragen, dat het maar achteruit gaat. Op de actiedag heb ik mensen zien huilen.

WONINGRICHTING

Woningbouwvereniging 'Sprinters' zoekt voor de bouw van 100 woningen in de wijk 'Sprinters' in de gemeente 'Sprinters'. De woningen zijn van 70 tot 100 m² groot en zijn voorzien van een eigen toilet, badkamer, keuken en woonkamer. De bouw wordt in 1983 begonnen. Voor meer informatie, zie de brochure 'Woningbouwvereniging 'Sprinters''.

Ellerman optiek

Woningbouwvereniging 'Sprinters' zoekt voor de bouw van 100 woningen in de wijk 'Sprinters' in de gemeente 'Sprinters'. De woningen zijn van 70 tot 100 m² groot en zijn voorzien van een eigen toilet, badkamer, keuken en woonkamer. De bouw wordt in 1983 begonnen. Voor meer informatie, zie de brochure 'Woningbouwvereniging 'Sprinters''.

Woningbouwvereniging 'Sprinters'

Woningbouwvereniging 'Sprinters' zoekt voor de bouw van 100 woningen in de wijk 'Sprinters' in de gemeente 'Sprinters'. De woningen zijn van 70 tot 100 m² groot en zijn voorzien van een eigen toilet, badkamer, keuken en woonkamer. De bouw wordt in 1983 begonnen. Voor meer informatie, zie de brochure 'Woningbouwvereniging 'Sprinters''.

Figure 27. The quality of care for older adults is compromised due to cuts in the care for older adults. As a result, staff members do not have sufficient time to provide personal attention and proper care to the residents (Source: Groenink; De Waarheid, 1983).

5. Conclusion

Throughout history, there have been significant shifts in societal views towards older adults and their housing. This thesis has shown that the housing for this population is influenced by their societal position, as well as the financing of care and government policies. The research of the different time periods reveals that the evolution of housing typologies follows a pattern where external voices raise awareness, leading to population emancipation, followed by interventions from the government. Architects designing buildings for older adults are bound to policies, laws, and financial resources.

The case study of De Drie Hoven, a housing complex for older adults which was partly demolished and closed due to its inability to adapt to changing policies and needs of older adults, highlights the importance of considering the dynamic nature of policies and societal views. Despite being seen as a flexible building in terms of usage, the architect's confidence in its ability to adapt to any circumstance is questionable. This case study demonstrates that even the most flexible designs may have limitations in meeting the changing policies and needs and demands of older adults.

Designing housing complexes for older adults is a complex task that requires careful consideration of various factors, such as societal views towards older people, financing of care, government policies, and the specific needs of the older adults themselves. However, this does not provide guaranteed success for projects, as housing for this population is highly time-specific and dependent on current policies.

6. References

- Alens, E. (2021). *De representatie van ouderen in artikels van kwaliteits- en populaire kranten. Een vergelijkende studie voor en tijdens de coronacrisis [The representation of older adults in articles from quality and popular newspapers. A comparative study before and during the COVID-19 crisis]*. VUB (in samenwerking met Wetenschapswinkel en Kenniscentrum WWZ).
- Arendsen, B. (n.d.). Verzorgingshuis voor Ouden van dagen. Broodkeuken 'werkhuis' [Municipal Care Home for Elderly. Bread kitchen 'workhouse'] [Photo]. Amsterdam City Archives. <https://archieff.amsterdam/beeldbank/detail/8c049cad-b97d-054f-0e7d-33725fb867f1>
- Amstelring. (n.d.). Gesloten: *Verpleeghuis De Drie Hoven [Closed: Nursing home De Drie Hoven]*. <https://www.amstelring.nl/verpleeghuis-de-drie-hoven>
- Amstelring (2017, August). Nieuwsbrief De Drie Hoven [Newsletter of De Drie Hoven]. https://www.amstelring.nl/media/downloadcentrum/locaties/dedriehoven/amstelring_de-drie-hoven-nieuwsbrief_1.pdf
- Amstelring (2017, October 2). Nieuwsbrief De Drie Hoven [Newsletter of De Drie Hoven]. https://www.amstelring.nl/media/downloadcentrum/locaties/dedriehoven/nieuwsbrief_ddh_nummer_2_oktober_2017.pdf
- Antonisse, M. (1982). Demonstratie door 300 ouderen in Den Haag [Demonstration of 300 older adults in Den Haag] [Photo]. National Archives. <http://hdl.handle.net/10648/ad0da66e-d0b4-102d-bcf8-003048976d84>
- Avers, D., Brown, M., Chui, K.K., Wong, R.A., Lusardi, M. (2011). Use of the Term "Elderly". *Journal of Geriatric Physical Therapy*, 34(4), 153–154. <https://doi.org/10.1519/JPT.0b013e31823ab7ec>
- Bertens, R. & Palamar, J. (2021). *Het Nederlandse zorgbeleid in historisch perspectief, 1941-2017 [Dutch healthcare policy in historical perspective, 1941-2017]*. WRR.
- Blommestijn, P. J., & Hoogerwerf, A. (Ed.) (1990). *Ouderenbeleid in Nederland van 1955 tot 1985: een beleidshistorisch evaluatie-onderzoek [Elderly policy in the Netherlands from 1955 to 1985: A policy-historical evaluation research]*. Universiteit Twente.
- Breuer, G., Van Hoogdalem, H., Houben, P.P.J., & Van der Voordt, D.J.M. (1991). *De Toekomst van De Drie Hoven [The future of De Drie Hoven]*. OSPA.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). (2022). *Ouderen [Older people]*. <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/dashboard-bevolking/leeftijd/ouderen>
- Daalhuizen, F., Van Dam, F., De Groot, C., Schilder, F., & Van Middelkoop, M. (2019). *Zelfstandig thuis op hoge leeftijd. Verkenning van knelpunten en handelingsperspectieven in beleid en praktijk. Achtergrondstudie. PBL Planbureau voor de Leefomgeving*. <https://www.pbl.nl/publicaties/zelfstandig-thuis-op-hoge-leeftijd>

- De Arbeiderspers. (1929). *Slaapzaal in het Gemeentelijk Verzorgingshuis voor Ouden van Dagen, Roetersstraat 2* [Room for sleeping in the Municipal Care Home for Elderly, Roetersstraat 2] [Photo]. Amsterdam City Archives. <https://archieff.amsterdam/beeldbank/detail/7a8c4309-735d-8026-70d7-4bfba6164d31>
- De Drie Hoven. (1975). *De Drie Hoven. Uitgave ter gelegenheid van de officiële opening* [Brochure].
- Goldenberg, L. (1981). *Housing for the elderly: New trends in Europe*. Garland STPM Press.
- Hertzberger, H. (2005). *Lessons for Students in Architecture*. 010 Publishers.
- Houben, P. (1983). *Maatschappij en ouderenhuisvesting* [Society and elderly housing]. Delftse Universitaire Pers.
- Jansen Hendriks, G.A. (Director). (2010). *Een huis voor bejaarden* [A home for the elderly] [documentary]. NPS; VPRO.
- Kamerstukken II, 29389, nr. 113. (2022, 22 december). Overheid.nl. <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-1068249>
- Kromhout, M. (2018). Achtergrond en evaluatie van de Hervorming Langdurige Zorg [Background and evaluation of the Reform of Long-Term Care]. In M. Kromhout, N. Kornalijnslijper, M. de Klerk (Eds.), *Veranderde zorg en ondersteuning voor mensen met een beperking* (pp. 47-56). Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kromhout, M. (2018). Bedoelingen van de Hervorming Langdurige Zorg: het algemene kader [Intentions of the Long-Term Care Reform: the general framework]. In M. Kromhout, N. Kornalijnslijper, M. de Klerk (Eds.), *Veranderde zorg en ondersteuning voor mensen met een beperking* (pp. 65-76). Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kromhout, M., Kornalijnslijper, N., & De Klerk, M. (Eds.). (2018). *Veranderende zorg en ondersteuning voor mensen met een beperking*. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Mens, N., & Wagenaar, C. (2009). *De architectuur van de ouderenhuisvesting. Bouwen voor wonen en zorg* [The architecture of elderly housing. Building for living and care]. NAi Uitgevers.
- Ministry of Health, Welfare and Sport. (2015). *Hervorming langdurige zorg* [Reform of Long-Term Care]. <https://www.monitorlangdurigezorg.nl/begrippen/hervorming-langdurige-zorg>
- MVRO (Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening ('s-Gravenhage)) (1980). *Huisvesting van bejaarden*.
- Schonewille, M. (Director). (2019). *Uitgewoond* [Worn out] [series]. VPRO.
- Schuyt, K., & Taverne, E. (2000). *1950: Welvaart in zwart-wit*. Sdu Uitgevers.
- Sprangenberg, F., & Jobsen, P. (2016) Breek het verpleeghuis open: Want leven is meer dan zorg alleen. *Verpleeghuiszorg 2025*, 64–72. Waardigheid en Trots.
- Van Dale. (n.d.). Ouderen [Older people]. In *Van Dale Online*. Retrieved March 20, 2023, from <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/ouderen>

Van der Woude, A. (2006). *Een nieuwe wereld: Het ontstaan van het moderne Nederland [A new world: the emergence of modern Netherlands]*. Uitgeverij Bert Bakker.

Van Heuvel, W. J. (1975). 'De drie hoven' herbergzaam wonen voor ouderen ['De drie hoven' hospitable living for older adults]. *Polytechnisch Tijdschrift: uitgave B*, 30(17), 545-555.

Van Twist, M., Chin-A-Fat, N., & Schram, J. (2016) Van tehuis naar een thuis: Beelden bouwen in de ouderenzorg. *Verpleeghuiszorg 2025*, 46–54. Waardigheid en Trots.

Newspapers articles

Arnhem opent eerstdaags modern bejaardenhuis [Arnhem will soon open a modern retirement home]. (1952, August 26). *De Volkskrant*, 2.

De Vries, D. & Budde, H. (1980, August 15). Hoe oud is bejaard? [At what age is someone considered elderly?]. *De Waarheid*, 4.

De Vries, D. & Budde, H. (1980, October 25). Hoe oud is bejaard? (11) [At what age is someone considered elderly? (11)]. *De Waarheid*, 4.

Een nieuw tehuis voor ouden van dagen [A new home for the elderly]. (1930, February 12). *Overijsselsch Dagblad*, 3.

Groenink, E. (1983, January 5). Zelfs geen tijd om te huilen als iemand doodgaat [Not even time to cry when someone dies]. *De Waarheid*, 8.

Heerma wil onderzoek woonwensen ouderen [Heerma wants to conduct research on housing preferences of elderly people]. (1991, December 21). *Limburgsch Dagblad*, 37.

Het Parool (2011, February 17). Stadsgezichten: De Drie Hoven [Cityscapes: De Drie Hoven]. *Het Parool*. <https://www.parool.nl/nieuws/stadsgezichten-de-drie-hoven~bc38d2fa/>

Hultzer, M. (1978, May 12). Werken aan welzijn [Work on well-being]. *De Telegraaf*, 49.

Interesse voor bejaardenhuizen loopt terug [Interest in nursing homes is decreasing]. (1974, July 17). *Limburgsch Dagblad*, 13.

Jeugd plaatst helft van bejaarden in tehuisen [Youth places half of the elderly in nursing homes]. (1981, September 9). *Trouw*, 3.

Kraakactie door bejaarden [Squatting action by the elderly]. (1980, May 16). *Algemeen Dagblad*, 5.

Leerzaam boekje over bejaarden [Informative booklet about the elderly]. (1975, January 4). *De Waarheid*, 4.

Löwenhardt, A. (1982, August 26). Ouderen praten over plaats in samenleving [Older adults talk about their place in society]. *Trouw*, 5.

Naamsverandering van 't Armenhuis [Renaming of the Poorhouse]. (1933, September 7). *De Standaard*, 6.

Ouderen willen thuis zelf kunnen beschikken [Older people want to be able to make their own decisions]. (1989, December 7). *Trouw*, 8.

Prachtig bejaardenhuis van de RDM [Beautiful retirement home for RDM employees]. (1954, August 4). *Het vrije volk: democratisch-socialistisch dagblad*, 3.

Rohling, M. (1981, 7 February). Bed in verpleeghuis telt meer dan patiënt die er in ligt [Bed in nursing home counts for more than the patient lying in it]. *De Telegraaf*, 2.

Tehuis voor weezen en ouden van dagen [Home for orphans and the elderly]. (1932, February 2). *De Gooi- en Eemlander*, 3.

Utrecht opent (gemeentelijk) tehuis voor bejaarden [Utrecht opens (municipal) home for the elderly]. (1958, May 14). *De Volkskrant*, 4.

Van Zuylen, G. (1975, August 2). Architect verenigde liefde voor mensen en voor bouwen in bejaardencentrum [Architect joins love for people and for building in retirement home]. *De Telegraaf*, XII.

Zelfstandig wonen ouderen in praktijk niet eenvoudig [Independent living for older adults is not easy in practice]. (1984, September 25). *NRC Handelsblad*, 2.